داووخانی لیبرالیزم و پست لیبرالیزم.. ئەکرەم سەعید

قیژەک لە ساکسۆنی-ئانهاتتی ئەمانیاوە

دوای ئاوەی دونیا پارتی جگرەوە بە ئەمانیا ٤٤%ـی دەنگەکانی لە هەڵبژاردنی ئەمانیا بەدەستهێنا، قیژەک لە ویلایەتی ساکسۆنی-ئانهاتت خەڵکی لە مەترسیەک ئاگادار کردوە(گەلانەوەی چەپەکە هێشکان – نازیە نوێکان بە دەسەڵات)، ئاو نازیە نوێیانەی خەیان وەک فریاڕەس پیشانی خەڵکی دەدەن. ئەمە ئەمەکە لە ساتەکانی سەرەتای وەرچەرخانێکی سیاسی ترسناکدا دەژین، لە خولێکی هاگوزاری لە جیهانی یەک جەمسەریەوە بە جیهانێکی فرە جەمسەری، لە کەمەگەی دیموکراسی وکراوەی ئەژئاواوە بەرەو کەمەگەی تەتالیتاری وداخراو. مەترسیەکان بەزۆری بە سەر مافە ئابووری و سیاسیەکانی چینی کرێکاران و پەناهەندەکانە.
لاوازبوون و پوکانەوەی بنەماکانی حوکمی دیموکراسی و لیبرالیزم، کە لەم سەردەمەدا بە پست لیبرالیزم ناو دەبرێ، نموونەیمان لە نزیکەی ناوەڕاستی ساڵانی هەزارو هەشت سەدەکاندا، بە جۆرێکی دی و لە هەلومەرجێکی جیاواز لە ململانێی چینایەتیدا بینیووە. لە ساڵی ١٨٤٨ دا مارکس وەسفی ئاو هەلومەرجە دەکات کە پاڵ بە چینی بۆرژوازی فەرەنسیەوە دەنێ تا لە پەناو پاراستنی سەروەت و سامانەکیان ملکەچی دیکتاتۆریەتی پەناپارت بن. شیکارەکەی مارکس بە وەرچەرخان و گەلانی بۆرژوازەکان لە دیموکراسیەوە بە دیکتاتۆری، بە شاکارێکی فیکری و قووە لە مێژووی فەلسەفەی سیاسیدا دادەنرێت. مارکس لە کتێبەکەیدا«هەژدەی برومێری لویی بەناپارت» بە شیکاریی زانستی نیشانی دەدات کە چۆن بۆرژوازی فەرەنسی، بە پاراستنی مەکداریی تایبەت و بۆرژۆوەندیە دارایەکانیان، کەماری دیمەکراتیی خیان لەباربردوو وخیان تەسلیمی سەرکوتکاریی بەناپارت کرد. لەژیکی بۆرژوازی:(قوربانیدان بە تاجی سیاسی لە پەناو جزدانی پارەکانی). مارکس لە بەشی پێنجەمی کتێبەکەدا، بە زمانێکی زۆر هوون و بەپەردە وەسفی ئاو ماماڵە مێژوویە دەکات کە بۆرژوازی لەگەڵ دیکتاتۆرەکەدا کردی:« بۆرژوازی بە هوونی هایگیاند کە بۆرژۆوەندیە چینایەتییەکانی خی ناچاری دەکەن دەست لە بەشداریکردنی هاستوخۆ لە دەسەاتی سیاسیدا هەبگرێت؛ و بە ئاوەی ئارامی و سەقامگیری لە وەاتدا بگەنرێتەو، دەبێت پێش

هەموو شتێک پەرلەمانی بەرژوازی بەدەنگ بکرێت؛ وە بە پاراستنی هێزی کۆمپانیاتی و ئابووریان (واتە کارگێ و بانکەکانیان)، دەبێت هێزی سیاسییان بشکێنرێت. بەرژوازی تێگەیشت کە بە ئاوەی بتوانێت جزدانی پارەکەی بپارێزێت، دەبێت تاجەکەی لەسەری دابگرێ، و ئاو شمشێرەش کە بەیارە بیپارێزێت (واتە سوپای دیکتاتۆر) لە هەمان کاتدا وەک شمشێری دەمەکلیس بەسەر سەری خۆیەوە هەبواسێت.».

هەروەها مارکس ووونی دەکاتەوە کە بەرژوازەکان دیمەکراسی وەک مەترسی بە سەر سەرمایەداری چاو لەدەکەن، کاتێک سەرنجیاندا کرێکاران و گەل دەتوانن لە ڕێگەی دیمەکراسییەوە داوای مافەکانیان بکەن، ئیدی بەرژوازەکان دیمەکراسیی وەک خاڵی لاواز یان وەک دوژمن تەماشا کرد، تەنانەت ئێگەر دیمەکراسییەکە هی خۆشیان بوایە:« بەرژوازی تێگەیشت کە هەموو ئەو چەکانەی کە بە لەدانی دەربەگایەتی کەن دروستی کردبوون (وەک ئازادی ئادربین، مافی دەنگدان، کۆماریخوازی)، ئێستا گەڕاون بە چەکێک کە ووویان لە خۆیەتی … بۆیە هەموو ئەوانەی کە پێشتر ناوی نابوون " ئازادی پێشکەوتنخواز "، ئێستا وەک هەڕەشەیەکی سیالیستی پێناسەی کردنەوە و مەدالیای تاوانباریان بەسەردا بڕی.» – کەواتە " تەنها دیکتاتۆریەت دەتوانێت کۆمەڵگای بەرژوازی ڕزگار بکات! ".

مارکس لە بەشی شەشەمی کتێبەکەدا باسی قۆناغی کۆتایی پێش کودەتاکەی بۆناپارت دەکات، کاتێک بەرژوازی شێتبووبوو بەدەست ناسەقامگیری بازاڕ و ترسی شەڕشی کرێکاران، بۆیە داوای دیکتاتۆریەتی دەکرد:«بەرژوازی هاواری دەکرد: " کۆتاییەکی بەئازار نەک ئازارەکی بە کۆتایی! ". ئەم هاوارە بە تەواوی لە لایەن بۆناپارتەوە بیسترا … کاتێک پەرلەمانتار و ڕۆژنامەنووسە بەرژواکان داوای ئازادییان دەکرد، بازرگان و سەرمایەدارە بەرژواکان لە دژەوی پەرلەمان سووکایەتییان پێ دەکردن و هانی بۆناپارتیان دەدا بە ئاوەی دەنگی ئاوان کپ بکاتەوە، چونکە پێیان وابوو چالاکییە سیاسییەکان دەبنە هەی شەڕانی بازاڕ و بازرگانی.».

ئەنگلس لە چەندین شوێندا بە دەق و بە ووونی باسی ئەم پاشکشە مێژوویەی بەرژوازی و چەمکی " بۆناپارتیزم " دەکات. لە گرنگترین ئاو بەڵگە و دەقانەی کە وەک سەرچاوە دەتوانیت بەکاریان بهێنین، ئەمانەن: نامەی ئەنگلس بە مارکس (١٣ی نیسانی ١٨٦٦). ئەم کورتە نامەیە بە یەکێک لە ووونترین سەرچاوەکان دادەنرێت کە تێیدا ئەنگلس پێناسەی بۆناپارتیزم دەکات وەک " ئایینی بەرژوازی ":

« بۆناپارتیزم ئایینی ئاستەقینەی بەرژوازی مەدەرنە. بەم دەرکەوتووە کە بەرژوازی توانای ئاوەی نییە بە شاوەیەکی ئاستاوخ حوکمی سیاسی وەات بکات؛ بۆیە ئێگەر ئۆلیگارشییەک (کۆمینەیەکی

دەسەڵاتدار) نەبێت کە لە پەناو بەرژەوەندی ئەواندا دەسەڵات بگرێتە دەست… ئەوا دیکتاتۆریەتکی نیە – بەناپارتی دەبێتە شێوازی ئاسایی دەسەڵات. ئەم جۆرە دیکتاتۆریەتە بەرژەوەندییە ماددییەکانی بەرژوازی دەپارێزێت (تەنانەت ئەگەر لە دژی ویستی خۆشیان بێت)، بەڵام هیچ پشک و بەشک لە دەسەڵاتی حکومەتدا بە خودی بەرژوازی نادات.» – سەرچاوە: نامەکانی مارکس- ئەنگڵز ١٨٦٦/ نامەی فریدریش ئەنگڵس بە کارل مارکس لە مارگەیت، ١٣ی نیسانی ١٨٦٦.

وە لە پێشکی بە چاپی سەهەمی کتێبەکەی مارکس «هەژدەی بڕومێری لویی بەناپارت» – ١٨٨٥، ئەنگلس مێژووی فەرەنسا وەلێژیکی بەرژوازی ڕوون دەکاتەوە:« فەرەنسا ئەو وڵاتەیە کە تێیدا ململانێ مێژووییەکانی نێوان چینەکان، زیاتر لە هەر شوێنکی تر، هەرجارەو بە بەیارکی یەکلاکەرەوە کۆتایی هاتووە… بەرژوازی فەرەنسی لە دوای ساڵی ١٨٤٨، کاتێک لەبەردەم مەترسی ئاپۆڵینی سووری (سۆسیالیستی) کرێکاراندا پشتی شکا، پەنای بردە بەر سەرکوتکاریی پۆلیسی و سەربازی؛ ئەوان ئامادەبوون ئازادییە سیاسییەکانی خۆیان بدەن بە بەناپارت لە پەناو هەشتنەوەی کێلایەتی ئابووریی چینی کرێکار و پاراستنی سەقامگیریی بازاڕەکانیان.».

ئەم شیکارییەی مارکس و ئەنگلس ئەوە دەسەلمێنێت کە بەرژوازی هیچ دەسەزیەکی بنەمایی بە دیمەکراسی یان لیبرالیزمی سیاسی نیە یانی پراگماتیزمە؛ چونکە دیمەکراسی لە ڕوانگەی بەرژوازییەوە تەنها ئامرازێکە بە حوکمەانی. کاتێک سەرمایەداری لە خولێکی قەیرانی قووڵدا هەست دەکات دیمەکراسی بووەتە هەڕەشە بە سەر مانەوەی سەروەتەکەی، یان ئەگا خۆش دەکات بە سەرکەوتنی هێزە ڕادیکاڵەکان(پۆپۆلیست یان چەپخواز)، ئەوا دەستبەجێ دەمامکە لیبرالییەکەی فڕێ دەدات، و پەلە دەکات بە خۆحەشاردان لە باوەشی دکتاتۆریەت (تۆتالیتاریزم) و حوکمی " ئابووری بەهێز " دا؛ ئەمەش ئێک ئەو ترسەیە کە ئێخنەگران لە گوتاری ئەمڕیاندا دەیخەنە سەر واقیعی هاوچەرخی ئەوروپا.

بەڵام بارودۆخی ئێستای ئەوروپا بە تەواوی لەگەڵ فەرەنسای ساڵی ١٨٤٨دا یەکناگرێتەوە؛ چونکە ئەمڕۆ کرێکاران و چەپەکان هەڕەشە لە دەسەڵاتی بەرژوازی ناکەن لە ئەوروپادا؛ ئەمە یانی جیاوازی هەلومەرجی مێژووی لە داماننی لیبەالیزم و پاشکشەی بەرژوازی لە دیموکراسییەوە بە دیکتاتۆری، لە سەردەمی مارکس و سەردەمی ئەمڕۆدا، بەتایبەتی جیاوازی لە پلەی ململانێی چینایەتی نێوان کرێکاران و بەرژوازەکان دایە. لە سەردەمی ئەمڕۆدا، بەهۆی ناهۆشیاری چینی

کرێکاران و لاوازی ململانێیان لەتەک بەرژوەندکان، لەماوە ئاوەی پاش بە بەرژوەندکانەوە دانێ (تاجی سیاسی- دەسەڵاتی لیبڕالی بکاتە قوربانی لە پێناو جزدانی پارێکانی) ترس نییە لە شۆشی سۆسیالیستی، بەڵکو ڕووسیا، ململانێ نێودەوڵەتییەکان و قەیرانە ئابووریەکان مەترسیبە گەورەکان. ئەو مەترسیبە وجودییەی کە ئێستا هەڕەشە لە بژاردەی بەرژوازی باڵادەست دەکات لە ئەوروپادا، سەرهەڵدانی بزووتنەوەیەکی کرێکاریی شۆشگێڕ نییە وەک ئەوەی لە فەرەنسای ١٨٤٨دا هەبوو، بەڵکو مەترسیبە لە قەیرانە ئابووریەکان، ململانێ نێودەوڵەتییە تونددەکان و گۆشەی جیۆپۆلەتیکی ڕووسیا و چیندا کوردەبەتەوە. ئەم جیاوازییە بنەڕەتییە، یەکێک لە گەورەترین دژبەیەک (پارادۆکس) و مەتەڵەکانی سیاسەتی نێودەوڵەتی هاوچەرخ دەخوڵقێنێت؛ چونکە چەن دەکرێت بژاردەی بەرژوازی ڕەژئاوایی چاوپۆشی بکەن یان فەرشی سوور لە مەیدانی هەڵبژاردندا بە دەنگەوە هاستێوە تونددەوەکان هاخەن (وەک: پارتی جگرخوێن بە ئەڵمانیا و مارین لەپان لە فەرەنسا،، هتد)، لە کاتێکدا ڕەژ بە ڕەژ دەسەڵمێنرێت کە ئەوان پەیوەندییەکی تۆندوتۆڵیان لەگەڵ ڕووسیا و پێتیندا هەیە، کە خەی دوژمنی یەکەمی جیۆپۆلەتیکی ئەوروپایە؟ ئەم " مەتەڵە و دەمارە شاردراوە گەورەیە " دەکرێت لە ڕێگەی ئەم ڕەهەندانە سەرکیەوە شیبکرێتەوە، کە نهێنیەکان ونادیاریەکانی ئەم کایە سیاسییە دەردەخەن.

بەچی پێتین پاپشتیی هاستێوی تونددەو دەکات؟ وە بەچی ئەوانیش کێشی لای ئەو دەبن؟. پەیوەندیی نێوان کرملین و حیزبەکانی وەک " حیزبی بەدیل بۆ ئەڵمانیا " یان " کەبوونەوەی نیشتمانی " لە فەرەنسا چیتر نهێنی نییە، بەڵکو ستراتیژییەکی بەرژەوەندیی هاوبەشە. چەکی هەڵوەشاندنەوەی ئەوروپا لە ناوخۆ؛ پێتین درک بەوە دەکات کە ناتوانێت بە شێوەیەکی سەربازیی هاستوخۆ سەرکەوتن بەسەر هاوپەیمانیی ناتۆ یان یەکێتیی ئەوروپادا بهێنێت. بۆیە، باشترین ئامراز بۆ لاوازکردنی ڕەژئاوا بریتییە لە پاپشتیکردنی حیزبە ناسیونالیستەکان (هاستێوی تونددەو) کە داوای هەڵوەشاندنەوەی یەکێتیی ئەوروپا، هاگرتنی هاوکاریەکانی ئەکرانیا و سەرلەنوێ گێڕاندنەوەی پەیوەندییە ئابوورییەکان لەگەڵ مەسکۆ دەکەن. بەڵام بۆ هاستێوی تونددەو لە کۆسایەتیی پێتیندا نموونەیەک بۆ "پیاوی بەهێز" دەبینێت، واتە ئایدیۆلۆژیا و کاریزمای پێتین لەتەک بیروباوەڕی هاستێوی تونددەو هاوبەشیان هەیە، چونکە پێتین بەرەنگاری جیهانگیریی لیبڕاڵ دەبەتەوە، و بەها کەنەخوازە نەریتییەکان لە دژی ئاجێندا کولتوورییە هاوچەرخەکانی ڕەژئاوا دەپارێزێت. سەرەڕای ئەمەش، چەندین هاپارتی هاوگریی

ڕژاوایی بۆ بەگژدا ئاماژەیان بۆ کردووە کە هێندێک لەم حیزبانە کەمک و قەرزی دارایییان لە بانکە ڕووسییەکانەوە پەگەیشتووە، یان لە بەگژدا کەمپینەکانی چواشەکاریی دیجیتاڵی و" سوپای ئەلیکترۆنیی ڕووس "یەوە پاڵپشتی کراون. هەروەها پشتگیری ترەمپ و ئیلون ماسک بۆ ئاستەوە تونددەوەکانی ئەورووپا، هەکارەکەی بوونی بەرژەوەندی سیاسی و هزری هاوبەش.
پرسیارێک لێرەدا دەتوانین لە خەمانی بکەین: بۆچی بژاردەی بەرژوازی دەسەاتدار لە ئەورووپادا چاوپێشی لەم مەترسییە دەکات؟. ئەگەر ئاستەوی تونددەو هاوپەیمانی پێتین بێت، ئەی بۆچی دەسەاتدارانی لیبراڵ نایانشکێنن و لێناویانبەرن؟.

دەسەاتدارانی ئەورووپا ئەمەکە پراگماتیزمانە بیردەکەنەوە و گەمەک دەکەن؛ ئەوان دەیانەوە ئاراستەی تووڕەیی کەمەانی خەڵکی بگۆڕن، چونکە قەیرانە ئابووریەکانی ئێستا(هەاوسان، قەیرانی وزە، پاشکۆشەی خۆشگوزەرانی) تووڕەیەکی جەماوەریی بەربڵاوی خوڵقاندوە. بە سیستەمی سەرمایەداریی دەسەاتدار، سەرکەوتنی ئاستەوی تونددەو کە تووڕەیی جەماوەر بەرەو ڕووی کۆچبەران، پەنابەران و کەمینەکان ئاراستە دەکات، بژاردەیەکی " بەوێە وەک زمانەی دێنیایی " دەبینرێت؛ چونکە ئەم گوتاری نازیی نوێکان دەستکاری جەوهەری سیستەمی ئابووریی سەرمایەداری ناکەن، وەهەشە لە پەکهاتەی مەکداریی تایبەتی سەرمایەداران ناکەن (بە پێچەوانەی ئەوەی چەپی ڕادیکاڵ دەیکات ئەگەر بێتە سەر دەسەات). بەشێک لە خاوەن کارگەکان لە ئەورووپادا بەرژەوەندییان هەیە لە پڕۆگرامی نازیی نوێکان، چونکە بەهێنی کەمکردنەوەی باج لەسەر سەرمایە ولابردنی باجی ژینگە کە یەکێتی ئەوروپی سەپاندوویەتی دەدەن، و تووڕەیی چینایەتی خەڵک بەرەو کۆچبەران دەگەڕێ، بەیە دەشە زەرینە سەرمایەدارانەکان دژی هاتنی هێدی بە هێدی ڕەگەزپەرستەکان نین بە سەر حوکم، و ئەگەر بە ئاشکرا نەیکەن ئەوا لە پشتی پەردەوە کەمکییان دەکەن. هەروەها مەتەڵی شەرعییەتی سندوقەکانی دەنگدان (دیموکراسییەت)؛ بژاردەی ئەورووپی لە نێو ڕەساکانی " کەمەگەی کراوە "دا گەمارەدراون. ئەگەر بڕن و ئەو حیزبانە قەدەغە بکەن کە نوێنەرایەتی ٣٠٪ یان ٤٠٪ی دەنگی دەنگدەران دەکەن (وەک ئەوەی لە ویلایەتەکانی ڕۆژهەاتی ئەمانیا یان لە فەرەنسا ڕوودەدات)، ئەوا شەرعییەتی دیمەکراسیی خۆیان بە دەستی خۆیان لێناو دەبەن و بە رای گشتی دەسەڵمێنن کە دیکتاتۆرێتکی دەمامکدارن، ئەمەش ڕەنگە ببێتە هۆی هەڵگیرسانی شەشی ناوخۆیی زەر مەترسیدارتر لە مەترسیی دەرەکیی ڕووسیا. دەشە نهێنییە گەورەکە لەم کایەیەدا ئەوەیە کە

بەرژوازیی دەسەڵاتدار گرەو لەسەر "ماڵیکردن و ئاهەنانی" ئاستەوی تووندەو دژکات، هەر بەو شێوەیەی کە لە دەسەڵات نزیک دەبنەوە. مژووی نزیک ئاستیی ئەم گرەوە دەسەلمێنێت: ئۆگەر سەرنجی نموونەی جەرجیا میلانی بیدەن لە ئیتاڵیا؛ ئەو لە پاشبنەمایەکی ئاستەوی تووندەو و نیمچە فاشیستییەوە هات و ڕەخنەگرەکی سەرسەختی یەکێتیی ئەوروپا بوو، و نزیک بوو لە تەوانینە کۆنەخوازەکان و دەستی پێتین بوو، بەڵام هەر کە گەیشتە لوتکەی دەسەڵات، گەڵا بە هاوپەیمانەکی گەورەیەی ناتە، سیاسەتەکی ئابووریی نیولیبراڵیی تەواو هاوتای خواستەکانی بانکە گەورەکانی گرتەبەر، وپشتگیریی ڕەهای خۆی بە ئەکرانیا دژی ڕووسیا ڕاگەیاند. بژاردەی بەرژوازی پێیان وایە کە خاوەنی هێزێکی دارایی و دامەزراوەیی هێندە قووڵن کە دەتوانێت هەر حیزبێکی ئاستەوی تووندەو ناچار بکات "بەرنامەی دەسزی" بە سیستەمی سەرمایەداری و سیاسەتی دژەکی واژە بکات. لەم بەوایەوە هەر نازیەک کە پەستی وەزاریی وەرگرت، ئیدی دوای ئەوە دروشمەکانی هەڵبژاردنی خۆی و لایەنگری خۆی بە پێتین، دژکاتە قوربانی.
ئەم دیمەنەی شانەی سیاسی ئەمڕۆ لە ئەوروپا کۆپییەکی سادەی ساڵی ١٨٤٨ نییە، بەڵکو داشتنەکی ئاڵۆز لە)بەناپارتیزمی جیۆپۆلەتیکی هاوچەرخ (. بژاردەی سەرمایەداریی ئەستا ئازی دەبن بە مەترسیی شۆفێنیزم (ئاستەوی تووندەو) و ئاسایکردنەوەو ماڵیکردنی، نەک لەبەر ترسیان لە کرێکاران، بەڵکو وەک ئامرازێک بە بەرەوەبردنی قەیرانە ئابووریەکان و مژینی شۆکە کۆمەڵایەتییەکان؛ ئەوان بەهۆی خەبەزلزانیی چینایەتییانەوە پێیان وایە دەتوانن کۆنترۆڵی ئەم دۆزەمایە بکەن، و ڕەگەری لەبکەن لەوەی لە کۆتاییدا ئەوروپا ئادەستی پێتین بکات.

من بەڕاستی زانیاریم وردم نییە، بەڵکە هەواڵەکان دەخوێنمەوەو شیکارو پێشبینی دەکەم. لە گەمەی پراگماتیسمی دەوڵەتەکانی ئەوروپا و پێتین لەتەک نازیە نوێکانی ئەوروپا کە ترامپ و ئیلۆن ماسک پشتگیریان دەکەن تێدەگەم، بەڵام ئەم گەمەیە مافیا ئاسایە زۆر مەترسیدارە. پێتین گەر پێی وابێ نازیە نوێکان (مەڕەک – داشەک)ی سیاسی باش و بەسوودن لە گەمەی شەترەنجەکی لەتەک ناتە، چونکە دژە بە کورت ماوە کۆمەکی کەن، بەڵام بە درێژماوە نازیە نوێکان کە پێتین لە ئەکرایینان دژەقەتیان نایەت، ئۆگەر هەموو ئەوروپا بگرنە دەست، ئەوکات وەک هیتلر هەرش دەکەن بە ڕووسیا. بەگومان دەسەڵاتدارانی ئەوروپاش بەرامبەر چین دیدەڕەنن ئۆگەر نازیە نوێکان دەسەڵات بگرنە دەست، چونکە ئابووری ئەوروپا بەرگەی

کارەساتی ناسەقامگیر ناوخۆی و دەستوەشاندنی چەپ و ڕاستی تونددەو لە یەکتر ناگرێ و هەرەس دەهێنێ، وە ئەورووپا بە پێناهێندە ناتوانێ گەشە بکات و بەرامبەر چین دەیدەنگێنێ.
خاڵە هەستیارە ستراتیژییەکانی ئەو یارییە جیۆپۆلەتیکییە ئاڵۆزن کە ئەورووپا لە ٢٠٢٦ پێیدا تێپەڕ دەبێت. لەڕدا مەژوو خۆی دووبارە دەکاتەوە، چونکە کاتە پڕتین دەکەوێتە تەنگی "نازییە نوێکان"، ئەمەش تاڕادەیەکی زۆر هەر بەو جۆرە لە مەژوودا بەڕەوە چووە؛ دیکتاتۆرەکان هەمیشە پێیان وابووە دەتوانن هەڕەشە ئادیکاڵ و شۆڤێنییەکان وەک "پادەنی/ سەربازی شۆڕنج" دژی نەیارەکانیان بەکاربهێنن. پڕتین وا دەزانێت پشتگیریکردنی حیزبەکانی وەک حیزبی ئەلتەرناتیف بۆ ئەڵمانیا کە لە ساڵانی ٢٠٢٥ و ٢٠٢٦دا گەشەی مەژوویان بەخۆوە بینیوە، ئەورووپا لاواز دەکات. بەڵام ئەگەر ئەم هەڕەشەتەوپەرستە تونددەوانە (کە ئێستا لەلایەن دۆناڵد ترامپ و ئیلۆن ماسکەوە هاندانی میدیایی و سیاسی دەکرێن) دەسەڵات بگرنە دەست، ئایدیەلۆژیای ڕەگەزپەرستی ئەوان لەسەر بنەمای "باڵادەستی نەتەوەیی" کار دەکات. لە کۆتاییدا، ڕووسیا بە ئەوان دەبەستەوە بە دوژمنی مەژووییەوە و هەمیشەیی، وەک چۆن هیتلەر دوای ڕەگەزوتنی "مەڵەتەف-ڤیبەنترۆپ" هەرشی کردە سەر یەکێتی سۆڤیەت. تونددەوی ناسیۆنالیستی کۆنترۆڵ ناکرێت و پڕتین دەبەتە قوربانی یەکەمی ئەو دەوزمەیەی کە خۆی یارمەتی بەخەبەرهێنانەوەی داوە.
وە بە زیادبوونی هەژموونی نازییە نوێکان سەقامگیری سیاسی و کۆمەڵایەتی لە ئەورووپادا تێکدەچێ، وتێکچوونی هاوسەنگی ئابووری بەرامبەر چین، ئەمە گرنگترین لایەنی مەدەرنی ئابووری سیاسییە؛ ململانێی توندی نێوان ڕاستی تونددەو و چەپی ڕادیکاڵ لە ناوخۆی ئەورووپا، دەبەتە هۆی پەککەوتنی بازاڕکان و ناسەقامگیری کۆمەڵایەتی. ئابووری ئەورووپا ئابووریەکی پیشەسازی و خزمەتگوزاری ناسکە و بەرگەی گرژی و جەنگی ناوخۆیی سەر شەقامکان ناگرێت. ئەگەر ئەورووپا لە ناوخۆدا سەرقاڵی جەنگی ناسنامە و ئایدیەلۆژیا بێت، ئەوکات گەڕپانی کەبەکەی جیهانی بە تەواوی بە چین چێ دەکات، کە بە بەدەنگی و ستراتیژی خەریکی کۆنترۆکردنی بازاڕکانی جیهانە.

ڕاستیەکی حاشاهەڵنەگرە ئەورووپا بە پێنابەران لاواز دەبێ، لوتکەی هاوچەرخی شیکاریی دیمەگرافی و ئابووریە. ئەورووپا کیشوەرکی "پیرە"؛ هێزی لەدایکبوون تێیدا لە دابەزینی بەردەوامدایە و هێزی کاری ناوخۆیی تەرکەری پۆیستیەکانی بازاڕ نییە. لایەنی پراگماتیستی دەسەڵاتی بەرژوازی دەزانێت کە: هێزی کار و گەشەی

ئەوروپا بە ڕاگرتنی هاوسەنگی سندوقەکانی خانەنشینی و دابینکردنی هەزی کاری کارگە و کەرتی تەندروستی، پشتیوانیکی حزبیاتی بە کڕیاران و پشتیوانان هەیە. بەڵام دروشمی ستراتیژی نازیە نوێیەکان بە دژکردنی کڕیاران یاخود کەمکردنەوەی ماڤەکانیان، لە ڕووی ئابووریەوە کێشەیەکی خۆکوژیە بۆ ئەوروپا. بۆیە هەزی کاری نوێ، پیشەسازی ئەڵمانیا و فەڕەنسا توانای کێبڕکێی بازاڕی چینیان نابێت.

باسی وڵاتی چین بکەین کە چەن دەوڵەتێکە بەهێز بوونی نازیە نوێکان لە ئەوروپادا؟. ئایا وەک مەترسی یان فرسەتی لاوازبوونی ئەوروپا چاوی لێدەکات؟. پەیوەندییەکان چین بە ئەوروپاکی خاوەن دەسەڵاتی تۆتالیتاری چەن دێبە لە پاشەڕۆژکی نزیکدا؟. لێکۆڵینەوە و داتا سیاسییەکانی ساڵانی ٢٠٢٥ و ٢٠٢٦ دەری دەخەن کە پەکین (چین) بە دیدگایەکی زۆر پراگماتیستی(بەرژەوەندیخوازانە)و دووڕەهەندی دەوڵەتێکە بەهێزبوونی نازیە نوێکان و ڕاستەوە تونددەوەکانی ئەوروپا. چین لە یەک کاتدا وەک فرسەتێکی کاتی و مەترسییەکی ستراتیژیی قووڵ سەیری ئەم دەخە دەکات:

١. یەکێتیی ئەوروپا هەمیشە وەک سەرئێشەیەک بووە، چونکە ئەوروپایەکی یەکگرتوو هاوشانی ئەمریکا دەبێتە هێزکی گەورە دژی چین. بۆیە باڵاکردنی نازیە نوێکان ئەم فرسەتانە بە پەکین دەبەخسێنێت؛ واتە تێکدانی یەکێزی ئەوروپا، چونکە حیزبە ڕاستەوە تونددەوەکان، دژی سیاسەتە ناوەندییەکانی بڕکسلن. چین سیاسەتی (پەرتکە و زاڵبە) بەکاردێنێت؛ کاتێک یەکێتی ئەوروپا لاواز دەبێت، چین دەتوانێت بە جیا کەین و فرەشتن و ڕێککەوتنی ئابووری لەگەڵ تاکە وڵاتەکان بکات، بەبێ ئەوەی گوێ بە یاساکانی یەکێتییەکە بدرێت.

٢/ حیزبە ڕاستەوەکان گرنگی بە پرسی ماڤەکانی مرۆڤ لە چین (وەک کێشەی ئیگوڕەکان، تایوان و هەنگ کەنگ) نادەن. ئەوان تەنها باسی "سەروەری نیشتمانی" دەکەن، ئەمەش بە چین زۆر گونجاوە، چونکە چیتر ڕووبەڕووی کێشەی سیاسی و ڕەخنەی ئەخلاقی نابێتەوە لایەن ئەوروپاوە. بۆیە لە چەند ساڵی ڕابردوودا ئاشکرا بووە کە مەدلی "پراگماتیزمی ئابووری" خاڵکی هاوبەشە لە نێوان تونددەوەکان و چین؛ بەشێک لە سەرکردەکانی ڕاستی تونددەوی ئەوروپا تەنانەت سەردانی چینیان کردووە و دژی سزادانی ئابووری پەکین دەنگیان داوە، یانی پەیوەندی ژێربڕێر .

بەڵام بگومان باڵاکردنی نازیە نوێکان بە وڵاتی چین لایەنی مەترسیشی هەیە، وەک "پارێزگاری ئابووری" و داماڵینی بازاڕ؛ نازیە

نوێکان و ڕاستەوخۆکان لەسەر بنەمای " ناسیونالیزمی ئابووری " کار دەکەن. چونکە دروشمی ئێوان پاراستنی بەرهەمی ناوخۆیی. ئەمەش گەورەترین مەترسییە بۆ چین، بۆ تایبەتی داخرانی بازاڕەکانی ئەورووپا بۆ هووی کاڵاکانی چیندا. ئابووری چین بۆ تەواوی پشت بە هەناردەکردنی کاڵا بۆ ئەورووپا بەستوە (ئێستا چین نزیکەی ١ ملیار یەرۆ کورتهێنانی بازرگانی بەسەر ئەورووپادا دەسەپێنێت). ئەگەر نازیینێ نوێکان دەستەات بگرنە دەست و باجی قورس بخەنە سەر کاڵای چینی، ئابووری چین تووشی شۆکێکی گەورە دەبێت. هەروەها ناسیۆنالیزمی جیهانی لە ئەنجامی نازیینێ نوێکان، بۆتایبەتی ئەگەر ئەورووپا بکەوێتە شەواوی ناوخۆیی و گۆشەگیری ئابووری، ئیدی هەزی کێینی نامێنێت. بازاڕی تێکچووی ئەورووپا ناتوانێت کێاری کاڵا گرانبەها و تێکنەلۆژیێکانی چین بێت.
کەواتە بەرژوازکان و نوێنەرکانیان لە دەساەاتدا لە زەربەی وەاتاندا گەمەی سیاسی ئاشکراو پشت پردە بە شەوازکی مافیایی و کورتبینانە دەکەن؛ کە تێیدا لایەنکان تەنها بەرژەوەندی کاتی خێیان دەبینن. ئیدی ئەمە لۆژیکی بەرژوازکانە: کاتێک سەرمایەداری تووشی قێیران دەبێت، چاوپێشی لە کۆشە مەترسیدارکان دەکەن. بەاام گەمەیێک کە تێیدا ێگە بە هەزی تونداەوی ێگەزپەرست بدرێت گۆشە بکات بۆ هیوایێی کۆنترێ بکرێن، مۆزوو سەلماندوویەتی کە هەمیشە بە کارەسات کۆتایی دێت؛ کارەساتێک کە تێیدا هەم ئابووری ئەورووپا بەرامبەر داهاتووی ئاسیا (چین) دەدەنێت، و هەمیش ئاسایشی جیهانی دەکەوێتە مەترسییەوە.

گەهەکەنکانی لیبرالیزم و جیهانی پاش لیبرالیزم
گۆشەندنی خەرای تێکنەلۆژیا و سەرکەوتنی بزووتنەوە پۆپۆلیستییەکان، نوێنەرایەتی دوو گەهەکەنی سەرکی دەکەن، کە پێکەوە هەڕەشە لە بنچینەکانی دیمۆکراسیی لیبراڵ و ئازادییە کلاسیکییەکان دەکەن. مۆدێرنیتە و جیهانگیری، کە ێزانێک وێک دەستکەوتی مەزنی لیبرالیزم تەماشا دەکران، ئێستا چێکێکی بەهێزیان بەخشیوە بە دوژمنکانی. لیبرالیزم بە فەلسەفە و دەستوورکێیەوە لەسەر [ئازادیی تاک و پاراستنی تایبەتمەندێتی تاک] دامەزرا بوو، بەاام ئێستا دەوڵەتان و کۆمپانیا زەبەلاحکان بە فەزڵی تێکنەلۆژیاوە، چاودێرییێکی توند بەسەر ژیانی تایبەتی تاکەکان و گشت خەڵکیدا دەسەپێنن و تایبەمەندیەتی تاکەکانیان پێشل کردوە:(ئەمەکە: لە هەر جێگایێک ئێتەمبەڵکێت ڕاگری، یان زەنگی تەلەفۆنی بە هەر کەس لێبدرێ، یان پێستێک لە واڵکێت دابەزێنی، گشت بکێیت، بچیتە مۆزەکان کۆلۆپێل بکێیت،، هتد، ئەوە کاکی گەورە چاوی

لێتە.). وە دەوڵەتانی چیتر وەک ئامرازێکی جیهانیی گۆشەپێدان تەماشای تەکنەلۆژیا ناکەن، بەڵکو وەک چەکێکی ناسیۆنالیستی بۆ سەپاندنی سەروەری و باڵادەستی دەیبینن، ئەمەش دەبێتە هۆی پێکخستنی بازرگانیی ئازاد و کرانەوەی جیهانی (کە دوو کۆکەی سەرەکین بۆ لیبرالیزم). لە هەمان کاتدا، بزووتنەوە پۆپۆلیستییەکان زەمینەیەکی بەپیت بۆ گۆشەی نیگەزپەرستی و لاهوتی سیاسی دەخسڵنن کە لیبرالیزم بۆ خاک دەسپێرن. پۆپۆلیزمی نوێ " سازی نەتەوەی و نیگەزپەرستی – خاک و خوێن " و " پاساوە لاهوتییەکان " سەر لەنوێ دەگەڕێنەتەوە بۆ داڕانکانی دەسەڵات؛ بۆ جەرەک پۆپۆلیستەکان لە دەوڵەتانی ئۆژئاوادا خەیان وەک ڕزگارکەری نیشتمان و نەتەوە و نیگەز یان وەک پارێزەری شارستانییەتی مەسیحی/ ناسیۆنالیستی(پشکۆش دەکەن، ئەمەش عەقڵانییەتی سیاسیی لیبراڵ لە نێو دەبات. هاوکات، نیگەزپەرستی چەمکی هاوکاتیبوون دەگەیەنێت بۆ تەنها شوناسێک؛ لە سیستەمی لیبراڵیدا، مرۆڤەکان لە ڕووانگەدا لەبەردەم یاسادا یەکسانن (هاوکاتیبوون)، بەڵام بزووتنەوە پۆپۆلیستییەکان لە ڕێگەی زیندووکردنەوەی نیگەزپەرستی و دەمارگیریی نەتەوەییەوە کەمێگە دابڕش دەکەن بەسەر دوو جەمسەردا: دانیشتوانی ڕەسەن و بێگانەکان/ پەنابەران(، ئەمەش دەبێتە هۆی پێکخستنی چەمکی مافەکانی مرۆڤی جیهانی. دەرئەنجام ئەم دوو دیاردەیە وەک دوو شۆپڵی هاوتەریب کار دەکات: تەکنەلۆژیا مرۆڤ لە ناوەوە پووچەڵ دەکاتەوەو تایبەتمەندی تاکەکەس و ئازادییەکەی پووچەڵ دەکات، لە کاتێکدا پۆپۆلیزم لە دەرەوە، بە پشت بەستن بە هەزی جەماوەری ناهەشیار و بە دروشمە لاهوتی و نیگەزپەرستییەکانی، هەرش دەکاتە سەر دامەزراوە دیموکراسییەکان و یاساییەکان.

پەراوێز:

- هەبەتە حکومەتەکانی ئەستای ئەورووپا لە ڕووی پێکهاتەییەوە وەک کەماری ڤایمار – ساڵی ۱۹۱۹ و۱۹۳۳ کەنەفت و لەرزەک نین، بەڵکو حکومەتگەلێکی قەیراناوین کە بە دوای هاوسەنگییەکدا دەگەڕێن لە نێوان پاراستنی ماف و ئازادییەکان لە لایەک، و بەرەنگاربوونەوەی ڕەوتە پۆپۆلیستە تووندڕەوەکان لە لایەکی ترەوە. مەترسیی ئەمڕۆ لە داڕووخانی لەناکاوی دەوڵەتدا نییە لەسەر دەستی نازییە نوێیەکان کە جلی سەربازییان پۆشیوە، بەڵکو لەوەدایە کە زانایانی سیاسی ناوی دەنێن " داخورانی پلە بە پلەی دیمۆکراسی " لە ناوەوە؛ بە شێوازێک کە

بەهاکانی لیبوردەیی و فرەیی بە هەواشی بۆتا دەکرێنەوە لە پێناو جێبەجێکردنی سیاسەتی پێداوەزرخستن و سەپاندنی یاسای تووند کە ئازادییەکان بە ناوی پاراستنی ئاسایش و قەیرانە ئابووریییەکانەوە بەرتەسک دەکەنەوە.

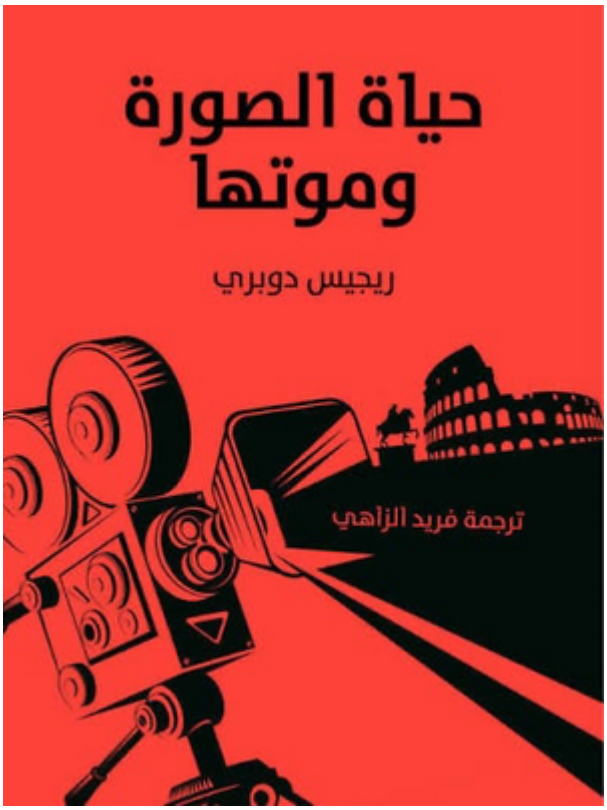
- بەشێک لە نووسەران ڕایان وایە کە (ئەورووپا بە پێناوەران لاواز دەبێ، شیکارییەکی دروستی دیمەگرافی و ئابووریی، چونکە ئەوروپا کیشوەرێکی "پیرە"؛ ئەژیی لەدایکبوون تێیدا لە دابەزینی بەردەوامدایە و هەزی کاری ناوخۆیی تەرکەری پۆیستییەکانی بازاڕ نییە.)، بەڵام ڕخنە لەم دیدگایە ئەوەیە کە سەردەمی ئێمە (سەردەمی ئەبەت و زیرەکی دەستکرد)ە، ئیدی چەند ساڵی ئایندەی نزیک، تەکنەلۆژیای نوێ، کێشەی کەمی کرێکاران بە وڵاتانی ئەورووپا پێ دەکاتەوە.
- چەند جار لە وتارەکانی پێشومدا خەم داوە لە باسی(فاشیزم و مەترسیان لە سەر دیموکراسی و پەناهەندەکان). بە نموونە وتاری: (١/ کەمەگەی سەرمایەداری لە لیبەرالیسمەوە بەرەو تەتالیتاریسم.. ٢/ فاشیسمی نوێ لە ئەورووپادا . ٣/ وەرزی کۆچی پەناهەندەکان بەرەو باشوور) کە لە " سایتی دەنگەکان و هاوپشتی کرێکاری " بڵاوکراونەتەوە.
- جگە لە چەندەها کتێبی زۆر بە سوود لەسەر داهاتی لیبەرالیسم یان پاش لیبەرالیسم، هەشتا بەڵای من کتێبەکەی ئیمانیەل ڤالەرشتاین «داهووخانی لیبرالیزم» کە لە ساڵەکانی ١٩٩٠ چاپکراوە، یەکەکە لە سەرچاوە بە سوودەکان.

«وەنە» لە هەوانگەی میدیەلەژیا و سیمیۆتیکاوە.. عەبدولموتەلیب عەبدوڵا

پرسیاری سەرەکی ئەوەیە: ئەوە کێیە لە بری "تە" دەژی؟ ئایا ئەو وەنە ئازەنراوە، وەنەی هاستەقینەی خۆتە، یان پاڵەوانی خەونەکان و پێشبینی خەیاڵی کراوەی منداڵییە لە گۆشەیەکی هەشتدا پایەدار؟!

هەبەتە ئەمە ئەمە ژیانی خەمان ناژین، بەکو [illegible]ک لە شانۆگەریەکی "کاتی ئەلکترۆنی" دەگەین، کە لە [illegible]ی شاشکان و هۆشنبیریی بەکاربەرەو نووسراو؛ ئەمە چژیان ئەندازەسازی کردوو، ترسەکانیان داشتتەو و سنووری ئاواتەکانیان دیاری کردوو تا ئەوی وەکە بوونەوەرک کە بە پتە نەبینراوکان بەستراوتەو و جوولە دەکات و کچی خی پە ئازادە، تنها لەبەر ئەوی بەندیخانەکە نابینت!.
ئگەر هموو ئەو وننە ئازنراو و کپییکراوانە بسوتنین... ئایا لە بنەتدا هیچ بە ناوی "ئسە" وجودی هیە؟ یان بت دەردەکەوت کە هەر بشاییەکی هەهایت؟ ئایا تە لە پکهاتەی ئم بوونەدا بیرکییەکی هسەنی، یان تنها زدە- برهەمکی و ئرکی لگاریتمکان بجە دەهنی؟! واتە (بچووککردنەو و ئاسانکردنی ژمارە و پیوندییە توانییە ئازکان بە کردارە بنەتییەکان، داشتنەویان بە شوەی پوەری گونجاو، دستنیشانکردنی تکەای گشە و گانکارییە سروشتی و زانستییەکان.)
هەبەتە بەوابوون بەوەی ژیان و گردوون هیچ مانایەکی هها، ئامانج یان بهایەکی بنەتی نییە، وەکە لە تەوانینە ناسراوەکانی "ئارتور شپنهاوەر" دەردەکەوت، کە پیوایە بنەمای گردوون "ئیرادە"یەکی کوەرانە و بئامانج بەوەی دەبات، همیشە جیهان بەرەو ئازارمان دەکاتەو... یان وەک " پیتەر وسل زاپفە"ی فیلسوفی بوونگرا، یاساناس و نووسەر و شاخوانی نرویجی و بەحمترین بیرمندی سەدەی بیستم لە پشنگەکانی دژە-نسلگرایی ئخلاقی، کە همیشە مرۆف وەک "هەیەکی بایلۆجی" دەبینە و پیوایە باشترین و ئخلاقیترین بیارک کە مرۆقایتی بتوانت بیدات، هاگرتنی هگرتنی خیاتی بە ویستی خی، تاوکو کتایی بەو زنجیرە ئازار و بمانایی بهنرت.
پوختەی بیرکردنەوکانی زاپفە کە بشە لگەل ئەو وتاردا بگونجە، ئەویە کە پیوایە هشیاریی مرۆف گشیەکی بسنوری بخیەو بینیەو، کە لگەل سروشت و تواناکانی گردوونەدا ناگونجت!. بمجرە بەراوردی مرۆف بە جرە ئاسکەکی ئیرلندی دەکات، کە قچکانی هندە گورە دەبن، لە بری ئەوی ببنە هی پاراستنی، بوونەتە هگر بە جوولەی ژیان و جوولەی ناو دارستان و دابینکردنی وزەی پویست... پیتەر زاپفە بارگرانی بوونی ئەو قچانەوکە (زدە-هشیاریی) لە بەرامبەر تفکرینی قووە، درککردن و هامان و گان بەدوای مانا و سروشتدا... دەبینە، کە ئەمە لە جیهانی بباک و بمانادا بووتە بارکی دژوونیی هندە قورس کە مرۆف پی هناگیرت، یان کاتی بە هگرتنی نییە؛ نەک هەر هندەش بەکو

هەی مەرگەسات و ئازاری بەردەوامی مرۆڤایەتییە.
پیتەر زاپف پێیوایە زەدە-هۆشیاریی: (ئایین، ئایدیۆلۆژیا، نەتەوە، خەزان...) بە ئاوێنە لە جیهانێکدا کە هیچی لەم شتانە بە هەستکردن بە ئاسایش و مانا تێدا نییە، جیهانێکە دروست دەکات. بەڵام لەبری ئاوەی ئاو جیهانە بێتە هەی پاراستنی ئاسایش و حەز و خولیا و خەونەکانی مرۆڤ، وەکە قەڵەکانی ئاسکە ئیرلەندییەکە تەواوی جوولەی ژیان و ئازادی ئابووقە دەدات... بە هەمان شێوەش زەدە-هۆشیاریی "تەکنەلۆژیای دیجیتاڵی" گیانەوە بە فکر و واقیع، بە گیانەوە بە دواوە و کۆنپەرستیی- دەبینێ!. بەیە بە هەمان میکانیزم زەدە-هۆشیاری (شاشە) دووبارە زیندانێکی ئازاوەی ووتی هونەری لە خەرایی و فرە-زانیاری و فرە-چێژ بە مانا قووڵ و خۆن و خیاڵە مرۆییەکان لە (وێنەیکی کۆپیکراودا) دروست دەکاتەوە، زیندانێکی کۆپییکراوی دیجیتاڵی، زیندانێکی میتا- واقیعی، زیندانی زەدە- هۆشیاری شاشە!. ئەمڕۆ دنیای تەکنەلۆژیا، بە دنیای زەدە- دیجیتاڵییەکانەوە دەنازێت، وەکە نوسخەی دیکەی زیندانەکانی پێشوو.

(1)

کاتی ئەلکتڕۆنی، لە زیندانی زەدە- هۆشیاری شاشەدا چییە؟ هەبەتە ئەو کاتەیە کە خەراییی زانیاری و زەدە-زانیاری و ووداوەکان لە کاتێکی یەکساندا بە هەموان دەگەیەنێت. مەبەست لەوەیە کە (ئابردوو/ئێستا/داهاتوو) تێکەڵ بەیەکە دەبن... ئەو بیرکەیەش نزیکە

لە جیهانی سیمولاکرا (simulation) کە تێیدا ڕاستی و وێنە تێکەڵ دەبن. کەواتە ئۆگەر پەستەمدەرنە شکاندنی مانای یەکگرتوو بێت، ئەوە کاتی ئەلکترۆنی لە شکاندنی (کات و ناوەند)دا خۆی دەبینێتەوە، واتە هەوڵشاندنەوەی بونیادی هەیی کاتی. هەبەتە لە سەردەمی دیجیتاڵی و ژیریی دەستکرددا، شکاندنی کات و ناوەند لە چەمکی تیۆریی شانۆیی و فەلسەفییەوە بۆ واقیعی ڕۆژانەی دیجیتاڵی گوازراوەتەوە. چونکە تێکنۆلۆژیای دیجیتاڵی سەرلەبەری ئەو سنووراندی سێیەوە کە پێشتر هەندەکانی ووبار و کاتیان لێکدەخستەوە. تێکنۆلۆژیای دیجیتاڵی واقیعی ژیانی کردەتە جۆرێک لە "شانۆگەریی وێنەیی بەردەوام" کە تێیدا چەمکە کلاسیکییەکانی وەک سەرەتای ووداو، ئامادەیی جێستەیی و سنوری ناوچەیی هیچ ڕۆڵێکی تێیدا وازی ناکەن.

ئیتر لە کۆمەڵگای دیجیتاڵیدا خۆرایی، زەدە-پێستەنراو، تێکەڵ بە بوونی ڕاستی و میدیایی دەبێت؛ بەمجۆرە ڕۆژانە دەکوێنە لادانی بەسنووری شوێن و کات... چونکە نە هیچ مانایەکی جێگیر هەیە، نە مانا دەگوازرێتەوە، نە ڕاستییەکە لە ئارادایە، جگە لە دروست کردنی «مانای فلاش»، دروست کردنی مانایەکی بەپەڵە، دەستبەجێ و چرکەیی بە مەشکی وەرگر- بەکاربەر... بەو مانایە دەتوانین بڵێین کاتی ئەلکترۆنی گواستنەوەی مانایە لە جێگیربوونەوە بۆ ئاستی سفر-مانا، یان بڵێین بۆشایی!. چیتر مانا وەک هەشیاری سێبر ناکرێت، بەڵکو دەبێتە پرسێیەکی بەردەوامی کۆپیکراو، دەبێتە گواستنەوەی بەکەتایی لێنەوان (نمایش/دیمەن) و (وەرگری بەکاربەر)دا.

(2)

چەمکی میدیۆلۆژیا (Médiologie) یان (ناوەندناسی) قسەکردنە لە بوارێکی فکری و ڕۆخنەییی کە لایەن فەیلەسوف و بیرمەندی فەرەنسی (ڕێجیس دەبرێ) لە کۆتاییەکانی سەدەی بیستەمدا داڕێژراوە و لە کتێبی (حياة الصورة وموتها، تأليف ريجيس دوبري، ترجمة فريد الزاهي- ط ١٩٩٢، عن مؤسسة هنداوي) خراوەتەڕوو؛ لێرەدا دەبرێ جەخت لەوە دەکاتەوە کە هیچ بیرکەرەوەیەک-چ ئایینی بێت یان سیاسی... بەبێ هەبوونی دامەزراوەکان- تێکنۆلۆژیا و ئامرازی ماددییەوە کە پێی دەڵێن (میدیەم) ناتوانێت لە مێژوودا بە تەواوی قسەی لێبکرێ و بڵێتەوە.

ئاماژەکردن بە چەمکی "وێنە" لەو کتێبەدا تەنها ڕستەسازی نییە، بەڵکو چەمکێکی سەرەکی و بابەتی لێکۆڵینەوەیە کە دەکەوێتە بەر نەشتەرگەریی فکرییەوە؛ کتێبی "حياة الصورة وموتها" یەکێکە لە بەرهەمە گرنگەکانی بواری دیراساتی وێنە و ڕاگەیاندن، کە تێیدا مێژووی بینین و گۆشەسەندنی وێنە لە کۆمەڵگای مرۆڤایەتیدا شی

دەکاتەوە. لەو کتێبەدا سێ سەردەمی سەرکیێکیی وڵێ دەناسێنێت. یەکەم، سەردەمی دەست و نەخشکاری کە تێیدا وڵێ وەک "هەمای پیرەزی"ی ئایینی سێیر دەکرێت، چونکە خەی خاوەنی ڕۆح یان هەزکی ڕۆحیێ و بە پەرستش یان ڕووسەمە ئایینییەکان... وەک پێکەری خوداوەندەکان یان ئایکۆنە ئایینییەکان. دووەم، سەردەمی هونەری-چاپخانە، وڵێکەشان- گواستنەوەی هەمای پیرەزییە بۆ "هونەری" یان شێوازێک کە هەوە دەدات واقیع یان ڕۆحی ڕۆسەنی شتەکان وەک خۆیان بە تەواوکراو دروست بکاتەوە/ بژێنێتەوە، و دواتر فۆتۆگراف؛ بەمجۆرە وڵێی لە ڕۆهەندە ئایینییەکەی دەکرێتەوە و وەکە شێوازێکی هونەری تەماشا دەکرێت؛ بەو مانایەش ڕازاندنەوە و جوانی، داهێنانی هونەرمەند و نوێنەرایەتیکردنی واقیع، دەبێتە پێوەر و وڵێ دەبێتە شتێک بۆ سەیرکردن و هەڵسەنگاندنی جوانکاری. سێیەم، سەردەمی بینراو- تەلەڤزیۆن، شاشە و میدیا دیجیتاڵییەکان- کە لەڕەدا بۆ (زەدە- هەشیاری شاشە) ناومان بردووە.

لە سەردەمی بینراو یان لە زەدە- هەشیاری شاشەدا وڵێ لە هونەرەوە بۆ «پەیام» دەگۆڕێت یان بۆ زانیاریی زەدە-خەرا. بەو مانایەش وڵێ لە ڕۆگای پەیام و زانیارییەکانەوە واقیعەکی دیکە دروست دەکاتەوە نەک تەنها کۆپی بکات. سەردەمی بینراو (زەدە- هەشیاری شاشە) هەمیشە جەخت لەسەر کاتییبوون، لەخۆبوون و چەژ و سەرنجڕاکێشانی بینەری بەکاربەر دەکاتەوە.

ڕۆجیس دەبرە لە کتێبەکەیدا ئاماژە بەوە دەکات کە وڵێ لە سەردەمی شاشەدا بەهای ئایینی و هونەریی خەی لەدەست دەدات؛ چونکە وڵێ زیاد لە پێویست دەبێتە کاڵایەک بۆ مەسرەفکردن، بەمەش جۆرێک لە «مردنی وڵێ» ڕادەگەیەنێت، واتە سەردەمی شاشە بە قۆناغی «مەرگی وڵێ» دادەنێت، چونکە کاتێک هەموو شتێک دەبێتە وڵێ، وڵێ مانای قووڵی خەی لەدەست دەدات. بەڵام بیرکردنەوەی ژان بودریار بۆ وڵێ، بەو مانایە دێت کە وڵێ نەک هەر دەبێتە کاڵایەک بۆ مەسرەفکردن، بەڵکو چیتر نوێنەرایەتی ڕاستی ناکات، بەڵکو دەبێتە جۆگرەوەیەکی ساختەی ڕاستی.

(3)

ژان بودریار ڕۆخنەی توند لە کۆمەڵگای پۆستمۆدێرن و ڕاگەیاندن و کۆمەڵگای بەکاربەر دەگرێت... لە کتێبی (ژان بودریار- وەرگەڕانی، هاوارمحەمەد، ڕێزوان حەسەن- لە بەاوکراوەکانی دەزگای ئایدیا بۆ فکرو لیکۆڵینەوە- 2019.) و نووسینەکانی دیکەیدا زیاتر دەربارەی کۆمەڵگای بەکاربەر، سیاسەتی فریودان، لەبەرگرتنەوە، زەدە-واقیعی دەنووسێت. ئەو پێیوایە لە تێگەیشتنی کلاسیکدا، وڵێ «نوێنەرایەتی» شتێکی ڕاستەقینەی دەکرد، تابلۆیەک، وڵێیەکی فۆتۆگرافی،

فیلمێک... بەڵام ئەمە وەنە چیتر ناڕەنگدانەوەی ڕاستی نییە!. بەڵکو «واقیعێکی جگرەوە» دروست دەکات، ئەو واقیعە جگرەوەیە وادەردەکەوێت کە «لە واقیعی ڕاستەقینە، واقیعیترە».
کەواتە لەمەی تەکنەلۆژیای دیجیتاڵیدا وەنە بە زمانێک «دەدوێت» کە دیزاین کراوە بۆ چێژ و کاریگەری دروستکردن، نەک تەنها بۆ گێڕانەوەی زانیاری، بەو مانایەش وەنە ئامرازێکی بەرهەمهێنانی وایە بۆ واقیعێکی وەهمی، کە لەنێو میدیا و بەکاربەرێتییدا، لەنێو (زەدە- هۆشیاری شاشە)دا کارەکات و جارێکی دیکە هۆشیاری مرۆڤ بەبێ ئەوەی هەستی پێبکات، دایدەڕێژێتەوە... واتە وەنە تەنها ئامرازێکی سیاسیی درزن نییە، بەڵکو ئامرازێکی فەلسەفییە کە واقیعی بۆتەواوی سیوەتەوە، بۆتەواوی خۆی لە « واقیع» دابڕیوە و بووەتە جگرەوەی واقیع، نەك هەر هەندێش بەڵکو بووەتە جگرەوەی واقیعێکی دەستکرد، کە لە خودی واقیع سەرنجڕاکێشتر و «واقیعیتر» دەبینرێت، وەک هێوداوە میدیاییەکان و جیهانی دیجیتاڵ. کەواتە لە سەردەمی تەکنەلۆژیای دیجیتاڵی و کەمەندگای بەکاربەردا واقیع کوژراوە و نەماوە؛ تەنها میتا-واقیع بوونی هەیە.
(4)
پەیامی مۆرۆیی و فەلسەفیی کتێبی "حیاة الصورة وموتها"ی ڕەجیس دەبرێ، ڕەخنەکردنی ئەو وەهمەیە کە پێیوایە «وەنە» دیاردەیەکی جگیر و بە تەمەنە. بەڵام لای دەبرێ ئامرازی بەرهەمهێنانی وەنە (تەکنەلۆژیا) تەمەنی هەیە و دەگۆڕێت، وەکە چۆن خودی تەگەیشتنمان بە "وەنە"ش تەمەنی هەیە و کۆن دەبێت. ڕەجیس دەبرێ دەیەوێت بسەلمێنێت کە وەنە خاوەنی مۆرۆو، جەستە، و سووڕی ژیانە (لەدایکبوون، گەشەکردن و مردن)، کەواتە شێوازی سەیرکردنی ئەمە بە وەنە ڕاستەوخۆ بە ئامرازە تەکنەلۆژییەکان و ڕۆژی گواستنەوەیان لە کەمەندگاوە بەندە.
بەڵام ئاگەر بەراوردی تەزی ڕەجیس دەبرێ لەسەر «مەرگی وەنە» لەگەڵ تەزی ژان بۆدریار لەسەر «مەرگی واقیع» بکەین، وەکە بەراوردکردنی دوو ڕوانگەی ڕەخنەیی بەرامبەر پەیامی زەدە-ڕۆشنبیریی شاشەی هاوچەرخ دەردەکەون؛ واتە سەرەڕای ئەوەی هەردووکیان درکیان بە قەیرانێک لە جیهانی وەنەدا کردووە، بەڵام ئاراستەی تەڕوانینان لە میتەدەلۆژیا و ئەنجامگیریدا جیاواز دەکەوێتەوە.
ئاگەر لای ڕەجیس دەبرێ پەیامی وەنە، سەنگ و مانای فکری و ئایینیی خۆی لەدەست دابێت! لای بۆدریار ئەو واقیعە لەژێر هەژمۆنی پەیامی وەنەی سیمیولکراودا ون دەبێت و ڕەش دەچێتەوە. بەو مانایەش میتەدی شیکردنەوە دەبرێ میدیەلۆژیایە، واتە مۆرۆوی تەکنەلۆژیا و ئامرازەکانی گواستنەوەیە. بەڵام لای بۆدریار سیمیۆتیکی و

پەستەمدەرنەیە، واتە میتۆدی نیشانەناسی و کەمتەرخەمناسییە.
دواجار لای ئەجیس دەبرە وێنە بووتە زانیارییەکی خەرا و کایەک بە بەکاربردن. بەڵام لای ژان بۆدریار وێنە چووتە سەرووی-واقیع و ئێگا نادات دەستمان بە واقیعی ئاستەقینە بگات. دەبرە دەڵێت، وێنە هێندە زۆر بووە هەیبەتی خۆی دەڵاندووە. بەڵام بۆدریار دەڵێت، وێنە هێندە بەهێز بووە واقیعی کوشتووە. کەواتە ئەوە کێیە دەژی: مرۆڤووی بینین و گۆشەسەندنی خۆنەکان، یان وێنەی پڕ لە زانیاری و ئەشبردنەوەی ئاستی؟!

عەبدولموتەلیب عەبدوڵا
هەولێر 22/8/2026

دەزی فەلەستین6: ئۆناکبیری تا.. ئازاد حەمە

نووسینی باسێک لەسەر(ئۆناکبیری تا) ئێجگار پێویستە و هەر دەبێت بەدەموچاوێکی گرژ و ناحەزەوە بێتەدەستەوە؛ بۆنی چرچوڵچی ئێح و شکەتیی دەرووونی لێبێت. جا بۆوانبێت!! دەبێت وابێت، ئەوەتا لە ئێستادا کردەی ئۆناکبیریی لە هەرەم خەی ناخۆشویست دەردەخات، بەزەرکەش پێیقی ئۆناکبیریی و ئۆناکبیربوون پێپێ لە شەرمنی، بەزاریی و نامورادیی لێدەبارێت؛ کەسی ئۆناکبیر بە هیچنەکردە و گەندێ و مشەخەر دەزانرێت. بەواتایەکیتر، خەریکە بەمتمانەیی لە هەرەمی کوردستان بە ئۆناکبیر(ئەکادەمییان، پەروەردەکاران، نوسەران، فیلمسازان و هونەرمەندان و...)نەشونمادەکات و پرسەی ئۆناکبییریش لە شار وەک شتێکی گەردار و نائازاد دەبینرێت. لەم ئوانگەیەوە دەینەسەر باسێک، کە دەرگا لەسەر(دژە ئۆناکبیریی) دەکاتەوە؛ بۆئەوەش قسە لە پێویستیدەکەین بە جەرەکەی دی لە ئۆناکبیر: ئەوەش ئۆناکبیری تاێ.
لەمحاێتەدا دەپرسین: ئۆناکبیری تا کێیە؟ کەسێکە مێژ لەو واقیعە سیاسیی و مرۆڤوییە مۆدێرکات، کە بریتی کەمایەتی و دەرووونیی؛ نائومێدی و ئەشبینیی بەهێناین. بە ئۆناکبیری تا شکستی ئایدیاکانی ناو ئەو واقیعە لە نشوستی و بەزاریی هزریی زیاتر

شتێکی ئەوتەی نەبەخشیوە. بەیەک لە ئەمڕۆی جەنجاڵ و بەسەروبەری سیاسیی و کۆمەڵایەتیماندا پێویستمان بە دەستبژێرێک لە ناکبیری تاڵ و گۆشگیرە، نەک ناکبیری شیرین و کۆمەڵایەتیی چەنباز و دەمبەخەندە،کە دەرکەوت چەن مشخۆر و گاتەجاڵ و نمایشکارن.
ئاوەی ئەمە لەرەدا باسیدەکەین پێیوەندی بەو دیاردەیەوە نییە لەماوەی ساڵانی جەنگی جیهانی و دواتر لە ئەوروپا بەناوی""دژە ناکبیریی Anti-intellectualism""سەریهەڵدا، کە یەک لە تێزەکانی ئەو بووە،کە چینی ئەکادەمی و خوێندەواری ئاستبەرز و نووسەرە لوتبەرزەکان لە خەمەکانی خەڵک بێئاگان.
ناکبیری تاڵ، کە لە کۆمەڵگەی ئەمە قاتوقڕە، کەسایەتییەکی ناوازە و دژگەمنی هەیە و بەڵامدواش دەبێت وەک بەشیکی پێویست لە وتاری ناکبیریی و هزرییمان ببینرێت. تاڵیی ناکبیری تاڵ لە بنەڕەتدا ڕوانگەیەکی تراژیدییە بە بوونی تاکی کورد.(ئەم)، کە لە بەدادیی، دزیی و هەژاریی تەدگات، ئەو تێگەیشتنە لەوسەرەوە وایلەدەکات تاڵ و گۆشگیر و تەنهابێت. ئەم جۆرە ناکبیرە باشترین پێیوەندیشی لەگەڵ یاخیبوون و نامۆبووندا هەیە؛ گشت ئەوەش لە بەدەنگیی و دوورەپەرێزیی خۆیدا بەرجەستەدەکات.
ناکبیری تاڵ، تاڵ وەک زەقنەبووت، ئەو جۆرە ناکبیرەیە، کە لە هەندیی بنبەستی مێژوویییمان تەدگات. ناکبیری وا لە سەراخی ژیانمانەدیەکی بە شکڵێ بە هەموان، بەو مەرجەی ئەو ژیانە پڵناهاوێت بەرەو خۆزگە و ویستە وەناویەکان. بەڵام ئایدیاکان، کە دەمکی چاک خەڵتاندمانیان و لە شکستی زیاتر هیچیان بەنەهێناین، بوونە هەکاری دروستکردنی ئەو ژینگەیەی ناکبیری لەجۆری تاڵی خوڵقاند. ناکبیری تاڵ، کە بەئەزموونە لە مامەڵە و بڕیککەوتن لەگەڵ بەزارایی و هەستە پڕچاوپڕچەکان، ئاوابەئاسانی بە گەندەکار و مشخۆرکانی ناو کایەی ناکبیریی باو ناخەڵتێ.
لەناو ناکبیریی ناکبیری تاڵدا سەرسەختیی درەختکی پڵوپڕدارە یسک و سەمەرەیی لەدەتکە، کە ناخوازە بەرامبەر بە ژیانێک، کە لە سەراخی هیچییە ناخسار شاد و دڵفرێن بێت. لە دەخێکی وەهادا بە (ئەو) تەنهایی و بەدەنگیی باشترین ئامرازن بە ژیانکردن. لەهەمانکاتدا، ناکبیری تاڵ گەمژەئاسا ناژیت و گومانیشی لە زەردەخەنە و ئەو هەزە زەرە کۆمەڵایەتییە دەم بەخەندە چەنبازکان دەیبەخشنەوە.
مرۆڤی وەک ناکبیری تاڵ بە کۆمەڵگەی ئەمە زەرورەتە، چونکە ناستگۆ و قسەڵووە، تابۆی کەمدوو و بەفیزە، لە ناخ دژوار و هەڵفتار تونده. ئەم ناکبیرە لە کلکسووتکردن و مەرایکردن بێئاگا و لەنزانە، ناڵەتکردن و مەرایکردن لە بیرکردنەوەی

(ئەو)دا بوونی نییە؛ ئەبەتە لە تەوسلەدان و تەشیەسی لە گوتندا زەر لەدوایە. داخراویی و کەم گوتنەکانی ەوناکبیری تاە نیعمەتن بە ئیستای ئەمە و هاوکاریماندەکەن خەمان لە ەوناکبیرە شیرینە بەدفە و درەژدادەەکان بپارەزین.
هەروەک لایسەرەوە هەمامان بەکرد،دروستبووونی ەوناکبیری تاە لە کەمەەگەی کوردی تازەی ئەمە بەرهەمی نامەبوونی کەمەایەتیی و بەشایی قووەەکانی نەوان ئایدیاە و ژیانە. بەیە ەوناکبیری تاە بە سەلیقەوە دەدەنگ و گومانی لە شەەشەکان، لە خەونی نەوەکانی داهاتوو دەخاتەەوو. لەبەرئەوەی شکست و پاشەکشە لە دیدی ەوناکبیری تاە وەرانکەرە و نەدەبوو هەبایە، لە بوونەکەی دەگەەنەتەوە بە نەبوونی ەوانگەیەکی قووە بە شەەش و سیاسەتکردن.
دەکرەت لەرەدا ئەوەش بگوترەت، بوونی ەوناکبیری تاە پەویستییەکی کەمەایەتیی ئەمئەستای ئەمەیە. ئەم جەرە ەوناکبیرە ەەنگدانەوەی تەەوانینەکی ەەشبینانەیە بە بارودەخی مەرەق،کە تەیدا بەدەست ژینگەیەکی کەمەایەتی ناساغ و بەهیواوە ئازار دەچەژەت. ئەمە بەو مانایەدەت، دەرکەوتنی ەوناکبیرییەکی سوودگەرا و زەربەیانەی گاەتەجاە لە گشت کونوقوزبنەکی شار ئاماژەیە لەسەر دیمەنی خەرئاوابوونی ەوناکبیریی، کە دیمەنەکی نادەگیر و خەمهەنەرە. بەیە ەوناکبیری تاە شتەکان زەر جیا دەبینەت. (ئەو) پەیوایە کەمەەگەی ئیستای کوردی پەبووە لە ەوناکبیری دووئاکار و ساختەچی و بەش.
ەوناکبیری شیرینی دوو پەروەردە، کە بە ەیاکاریی جیهانمان بەپەدەکات لە هیوا و باش، چەنەباز و بەباکە، جیهانەک وەنا دەکات گوایە بنەمایەکی ەەوشتی دەیباتەەوە؛ لەوەندەرە لاوازەکان خەەاتدەکرەن و هەژارەکانیش قەدرزانن. بەەام تاەیی ەوناکبیری تاە گووتنی نەخەرە بە ژیانەکی سەیالئامەزی دژەئاکار و نەگریس، کە هەلومەرجەکی ناحەز و گەمژە دروستیکردووە.
لە کەتایدا کەی تەگەیشتنمان سەبارەت بە پەویستی بە ەوناکبیری تاە لەوەدا کورتدەکەینەوە، لەگەەکاتدا زەرینە لەوە حالیدەبن، کە تاەبوون شکەماندییە، دەنەواییە بە دواترەکی بەوەی، چارەسەر بە ئەو دەردەی گوتاری ەوناکبیریی دەمبەخەندەکان بەاویدەکەنەوە، کە خودی ەوناکبیریی بەمانادەکات.

ئازاد حەمە
پرەفیسەر لە فەلسەفە لە زانکۆی سلەمانی

ئەر بۆ است حوزنی موکریانی، سیخوی ئینگلیزکان بوو.. یاسین برایم

زەر جار لەرو لەو، قسە دەبیستین و شت دەخونینەوە، مرۆف دەخاتە سەر هۆی دووەمی و گومان و باوەڕکردن؛ یان شتی وا دەبیستین، بە هیچ شێوەیەك ئاقڵ قبووڵی ئەم بیستن و گۆتنە ناکات. زەر کەسیش، با ناویکی سادە بێت یان ڕۆشنبیر و بانگەوازخواز و سیاسی و چالاکوان و شارەزایەك یەکەك لە بوارەکان، بە ئاسانی بێت یان بە بەرنامە، دێت قسە لە سەر بابەتێك دەکات و بە ئارەزووی خۆی هەستە و دەستەواژەی تەواش و درە و بەختان بۆ باودەکاتەوە. ئاسان و بە خۆماندوکردن و هەستکردن بە بەرپرسیاریی ڕۆشتی و مرۆیی، مژوو و ڕابردووی هەر کەسێکت بوێت، ڕۆشی بکەیت. هەر سیاسییەك بە ئامانج بگریت، کەمێك فایلی بە دروست بکەیت، هەر هونەرمەندێکت بدەنبوو، تەماتی ڕۆشتی بە دروست بکەیت. زەر بە ئاسانی ڕۆش بکەیتە سپی و سپی بکەیتە ڕۆش.

لەسەردەمی ئێستا، بە ئاسانی دەتوانیت دەست بە هەموو شتێك بەریت و قسە لەسەر هەموو شتێك بکەیت؛ کەمێك کەسیش، بە لایك و کومێنت و شتی دی بە خۆی کەبکەیتەوە و بە دەستکەوت و سەرکەوتن بە خۆی بداتە قەڵەم. لەم ماوەیە قیدیەکم بینی (پێنج خولەك و دە چرکە) بوو. لەسەر مژوونووس (حوسێن حوزنی موکریانی). چەند قسە و دەستەواژە و پرسیار لەم قیدیەیە دەکرێت، بەهیچ شێوەیەك ناچێتە ئاقڵی هەموو کەس، تەنها ئاقڵی ئەو کەسانەی چێژ وەردەگرن لە ئازاردان و سوکایەتیی کردن بە مرۆڤکان، ئەوانەی لە نەو خەڵك و نیشتمان و کوردا، جێپەنجەیان دیارە. سەرەتا دەڵێیت: (مژوو دڕێ و ئەویش پیاوی ئینگلیز بوو)، (حوزنی و گیوی برای بچکۆلەی هەموو نیشانەکان وا دەردەکەوێت، ئینگلیز بووبن). پەمخۆشبوو بمزانیبا، ئەو بەڵێزە، پەمان بێت بچکۆلەی کام نیشانە پیاوی ئینگلیزن! من قسە لەسەر گیو ناکەم، زۆدەتر قسەکان ئاراستەی حوزنیین. ئەو حوزنی وەك کەسێکی ماندوو بە (پیاوێکی گوماناوی ناوی دەبات). لە هەمووی خۆشتر، دەڵێیت: (سەرچاوەیەکی باوەڕپێکراو نییە بسەلمێنێت کە کوردە).

ئەو خزمەتەی ئەو لە بواری مۆزوو و نووسین و وەرگێڕانەکانی دی بخوێنەوە، ئەوانەی وەک کتێب چاپ کراون، بزانێ یەک شت لە خزمەتی ئینگلیز و بیگانەیە، هەموو کوردێ و باسی مێژوو و چۆنکناسی کورد و میرنشینەکان دەکات. ئەو پێچەوانەی هەموو مێژوونووسانی دی لە جیاتی باسی پاشا و سەرکەکان بکات، دەست باسی مێژووی خەڵک و تاك و ژیانی ڕۆژانەی خەڵك و کەمەڵگەی کوردی دەکات، بە کوردی مێژووی ئەو کوردە دەخاتە پێش چاوی کورد و هەشیاریان دەکاتەوە. من دەڵێم: نەك ئینگلیز، ئەگەر عەرەب و جوولەکە و فارس و هیندیش، ئەو مێژووە جوانەی وەکوو حوزنی هەیە بە کورد بنووسێتەوە، دەستی خۆش بێت و من شانازی پێوە دەکەم. من هەموو مێژووی ئەو مرۆڤم خوێندۆتەوە، نە بەنی ئینگلیزی لەدیت و نە بەمبەکە ئینگلیز لەنێو ئەو مێژووە داینابێتەوە. ئەو تەماتانە بە مێژوونووسکی کورد، هەنگە جوان نەبێت. هیندی بوونی بەدبەختە پاڵ و بەختیت بە چ مەرامەك فڕی هیندی بوو! زۆربەی زانیارییەکان لە ژیاننامەی حوزنی هەر لەنێو خودی کتێبەکانی حوزنی هاتونەتە دەر، کە ئەو بە هەرزەکاری گەڕاوە و چوێتە وەتان و چەن چووە و چەنی گەیشتووە و چەن چاپخانەی کەیووە و ئەو کتێب و گۆڤارانەی چاپی کردوون و چەن چووتە ڕواندز و هەولێر و بەغدا. لەو ڤیدیۆیە گومان دەخاتە سەر حوزنی ئینگلیزی لە پاڵ بوو و ئەوان یارمەتیان داوە؛ (گومان!) ناچێتە خانەی زانستی و بەڵگەی دروست. دوو جار ڕستەی (بەپێی ئەوەی لە کتێبان گوتراوە). براگیان! لە کام کتێبی خەڵك و کتێبی حوزنی و کتێبی هیندی، نووسراوە: حوزنی هیندیە و سەر بە ئینگلیزکانە! لە کوێ نووسراوە حوزنی کورد نییە؟ لە چ کتێبێك نووسراوە ئینگلیزکان، ئەو چاپخانەیان بە حوزنی کەیووە، وەرە یەك بەڵگەی کەن و نووسراو بنێ و پشتڕاست بکاتەوە و بڵێت، ئەوە بەڵگەنامەیەکی ئینگلیزییە، عوسمانییە، وا دەڵێت! بە ئەوەی منیش باوەڕ بکەم. دەستەواژەی (ئەگەری) هەیە. دیسان وەرە ئەو ئەگەرانەمان پێ بڵێ! ئەو بەڵگەیە هەر خەی لە سەرەتای ئەو ڤیدیۆیە دەڵێت: (مێژوو پێ لە درۆ!)، فەرموو ئەگەر قسەکانی تەواستن، وەرە ئەو مێژووە درۆیەمان بە ڕاستبکەوە، نەك کەمەڵك درۆی دی (ببورە کە وا دەڵێم) لە بەڵگەزت ببیستم. دەڵێت (ئەگەری هەیە ئەو

پیاوەش یەکێك بێت لەو هیندیانەی سەر بە ئینگلیز بێت). کە دەڵێت ئاگاری تێ دروستە، ئەو پیاوە هیندی بێ و سەر بە ئینگلیز بێت! تەنها لەبەر ئەوەی دەموچاوی ڕەشە و وێنەیەکی بە جلی هیندی گرتووە و زمانی هیندی فێربووە! زۆر کەس لە ڕواندز دەناسم، هیندی دەزانن. ئاخر ئێستا لەو کوردستانە، دەیان کورد و مەلای مزگەوت لە گەڵکی من و گەڵکی تو، دشداشە دەبەردەکەن و کەسیش ناڵێت ئاگاری هەیە، عەرەب بێت.

دەربارەی ئەو سەفەرانی کردوون، خەدی حوزنی لە ژیاننامەی خەی باس کردووە، خە هەمووی بە ساڵێك و دوو نەیکردووە و چەندین ساڵی خایاندووە. حوزنی بە دەردەسەری و هەژاری و ئاوارەیی و سەرگەردانی ژیاوە. لەسەر چاپخانە پرسیاری ئەوە دەکات چۆنی کەیووە، دەتوانێت بزانی، بگەڕێوە نووسینەکانی خودی حوزنی. منیش دەڵێم، بە ئاسانی ئەو چاپخانەیەی نەکەیوە. ئەو پرسیارەی تە هەمان پرسیارە، (حەمە بەر) لە حوزنی کردووە و ئەوها باسی دەکات و ئاگەر حەز دەکەیت بزانیت.

بە وردی چەڕکی کەینی چاپخانەکەی ئەمانیا و موسڵ، بگەیوە بە وەڵامی ئەو پرسیارە و ئاگەر باوەڕت بە قسەکانی ئەو هەیە(1) ئاگەر چاپخانەکە، ئینگلیز، یان ئەمان یان جوولەکەش بەیان کەی بێت، دەستیان خەش بێت، چونکە ئەو چاپخانەیە کاری باشی پێکراوە و چەندین کتێب و دیوانی شاعیرانی پێ چاپکردووە، بەجگە لە دەرکردنی چەند بڵاوکراوە و گۆڤارێك، توخوا لەو سەردەمە ئەوەی حوزنی کردویەتی کارێکی خراپبووە!

کاتێ دێتە ڕواندزیش، ئەوکاتەی ڕێگەی ئۆتومبێل نەبووە و بە وەڵاغ هاتووە. وامەزانە ئینگلیزەکان فەرشی سووریان بە ڕاخستووە، خەڵکی ڕواندز جێگایان بە کردۆتەوە، خانووی ئەوقاف (مزگەوت)یان پێداوە. تا لە ڕواندز بووە و چەند شوێنکی کردووە و تێیدا ژیاوە.

ئاگەر سەید تەهای شەمزینی، ئەوکاتەی قائیمقامی ڕواندز بووە و لایەنگیری ئینگلیزەکان بووە، هاوکاری حوزنی کردووە و ڕێی پێداوە بێتە ڕواندز، بەڵام خە مووچەی بە حوزنی نەبیوتەوە و پێستی پێنەداوە. هەر ئەو سەید تەهایەش، لە سەر سکاڵای هەندێ کەس، سەید حوزنی لە ڕواندزی دەردەکات و 19 شەو و ڕۆژ لە ئێشکەوتی (کاکەسەر) لە گەلیی خاڵەش، کاری ڕۆژنامەگەری کردووە.(2)

خە سەید تەهاش، لایەنگیر و پیاوی ئینگلیزەکان بوو، بەڵام چ کارێکی خراپی بەرانبەر بە میللەتی خەی نەکردووە، دیسان (ئیسماعیل بەگی ڕواندزی) دەستی حوزنی و باوەڕپێکراوی ئینگلیزەکان بوو، دووجار بووە ئێندامی ئێنجوومەنی نوێنەرانی عەراق، ئەوەی ئەو پیاوە بە کورد لەسەردەمی خەی کردی، تا ئێستاش باس دەکرێت. دوای جەنگی

یەکەمی جیهانیی و هاتنی ئینگلیز، دوو ڕۆگە لە بەردەم خەڵکەکە و ڕۆشنبیرانی ئەو سەردەمە هەبوو، یان لاینگری عوسمانی، یان ئینگلیزی، ڕۆگەی سێیەم ئەوانەی بەلایەن بوون و دەستیان بە کاوی خۆیان گرتبوو، وەك سەردەمی ئێستا بە هەندەکیان نیعمەت و بە هەندەکیان زەحمەت.
خۆ ئەگەر حوزنیش لایەنگری ئینگلیزی کردبێت، مانای وانییە، سیخوڕی ئینگلیزەکان بووبێت. ئاخر برای بەڕێز! لایەنگیربوون و سیخوڕی بوون دوو چەمکی جیاوازن، ئەوکاتەی حوزنی لە ڕواندز بووە، خەڵك لە شارەکان سەردانیان کردووە و تەنانەت ئینگلیزەکانیش کە لە عێراق بوون، کە دەهاتنە ڕواندز، وەك موزەخانە و شوێنەکی گرنگ لە بواری ڕۆژنامەگەری و ڕۆشنبیری سەردانیان کردووە، نەوەك بۆن پارەی پێبدەن. زۆربەی ڕۆشنبیران و ناودارانی ئەوسای ڕواندز ئەوە دەڵێن لە حوزنی فێری کوردایەتی بوونە.
خۆ (هاملتۆن)یش سەردانی دەکات و لەم بارەیەوە، دەڵێت: "سەید حوزنی لە ڕواندز دەژی، سەرنووسەری ڕۆژنامەیەکی کوردییە، بەتەنیا هەموو بابەتەکانی دەنووسێت، بەدەستی خۆی وێنە دەکێشێت، هەر خۆشی چاپی دەکات، دواتر بەرگی تەدگرێت و دەیپێچێتەوە؛ لە دونیادا تاکە ڕۆژنامەیە ئاوا دەربچێت.(3)
حوزنی لە هەژاری و بێپارەیی هاواری بووە، لە بەاوکراوەکانی خۆی داوای ئابوونە لە خوێنەرانی دەکات. لە ساڵی 1926_1932 لە ماوەی ئەو چەند ساڵەی گەڤاری زاری کرمانجی، (24) ژمارەی دەرکردووە، ئەگەر لە ماوەی ئەو شەش ساڵە، گیرفانی گەرم با و هاوکاری کرابا، دەبوایە بە لایەنی کەم، 60 ژمارە لەم گەڤارە دەرچووبا؛ ئەوکاتە دەبووە چ سامانێکی گەورە بە مرۆڤووی کورد. ئەگەر پیاوی ئینگلیزەکان بوایە، بە نەدەهاتن دەستی بگرن و مرەکەب و کاغەزی بە دابین بکەن و درێژە بەو کاروانە بدەن. جاری وا هەبووە چەند مانگێك لەبەر نەبوونی پیت و کاغەز و مرەکەب گەڤارەکەی دەرنەکردووە. هەموو ئەوانەی یارمەتییان داوە، کوردپەروەر و ڕۆشنبیرانی ئەم وڵاتە بوون، لە گەڤاری زاری کرمانجی ناویان بەاوکراوەتەوە. جارێك لە سەردانی (جەعفەر عەسکەری) سەرۆك وەزیرانی ئەوسای عێراق بە ڕواندز (100) ڕوپیەی پێداوە.(4)
ئاخر هەر لە یەکەم کتێبی (غونچەی بەهارستان تاریخی کوردان) کاتێ لە حەساب لە ساڵی 1925 بۆ چاپی گەیاندوە، بە زمانی کوردی، چ کۆشەیەکی گەورە بۆ ناحەزانی کورد دەردەکات و لە پەرلەمانی تورکیا ڕۆگری دەکرێت لەو هەوڵەی حوزنی و بۆ مەترسی دادەنێن.(5)
خۆ لە ڕواندزیش هەندە لە مەلایەکان دژایەتیان کردووە و لە لای سەید تەها سکاڤا و گەلێیان کردووە، کە چۆن تەفسیری قورئان و ئەو شتانە

بە کوردی دەنووسرێت. لەکاتێکدا، تەفسیری قورئان بە هەموو زمانەکان هەیە و هیچ لە ئارادا نییە، وەلێ بە حوزنی، تاوان و خیانەت و کارەکی خراپ بووە. خە ئەمانە کوردبوون و کەسیان ئینگلیز نەبوون. هەموو ئەو قائیمقام و کوردانەی دژایەتی ئەویان دەکرد، لەسەر چاپخانە و گۆڤار و کاری ڕۆژنامەگەری بە بیانووی ئەوەی ئێرانییە. کاتێکیش (فایق کاکەمین) ڕۆگری لێدەکات و ناهەقێت لە کوردستان بمێنێتەوە؛ ئاوارەی بەغدا دەبێت. بە تەماتی کوردبوون و ئێرانی بوون، ڕۆگەیان لێدەگرت و نەیاندەهێشت کار بکات لە عێراق، چونکە ناسنامەی نەبووە؛ چەندان جار گیراوە.
ئەگەر گومانت هەیە کە حوزنی چەن چاپخانەی لە ئەمانیا کڕیوە و چەن گەیاندەتە حەبەب و دوای دە ساڵ هەناوێتە ڕواندز. ئەو چیەکە بە سادەی ناوتریت و هەکاری شەو و ڕۆژکی نەبووە، بەڵام هەنانی چەند سوودبەخش بووە و هەندی پیازکی خزمەتی سیاسەتی ئینگلیزی نەکردووە. ئەگەر بە قەرزی کڕی بێت و ئەگەر بە پارە کڕی بێت. ئەو شەشکی کردووە و لەم بارەیەوە، لە دەستخۆشی زیاتر، چی پێدەڵێن! ئەگەر زانیاری لەسەر کەینی چاپخانەکەی موسڵ بکەین، ئەوە گومان هەناگرێت ئینگلیز بۆی کڕی بێت، شەوازی کەینی چاپخانەکەی، بە قەڵەمی خۆی بەمانی نووسیوە و دەتوانین چیەکەکەی بخوێنینەوە. بزانین بە چ دەردەسەرێک و قەرز و زەحمەتییەک ئەو چاپخانەیە دەکرێت!(6)
ئەوکاتەی ڕووداکاتە بەغدا، یان ناچاری دەکەن ڕوو بکاتە ئەوە، لە کەلاوێک دژێت و دەبێتە کرێچی. کاتێ باڵوزخانەی بەریتانیا دەیانەوێت، بە بەرژەوەندی و پەوپاگەندە و سیاسەتی و کارەکانی خۆیان، گۆڤارێک دەربکەن. ئەوە ئینگلیزەکان دێن دەستی حوزنی ماچ دەکەن و ئەو کارەیان لەگەڵ بکات؛ نێک لەبەر ئەوەی سەر بەوانە، بەڵکوو شارەزایەکی زۆری لە چاپخانە و ئیشپێکردن و بەڕێوەبردنی کارە هونەرییەکان و دەرکردنی ڕۆژنامە و کتێب هەبووە، شارەزایەکی باشی زمانی کوردی بووە. ئەزموونی لە حەبەب و ڕواندز و سلێمانی و هەولێر هەبووە و چەندین ساڵ کاری چاپخانەی کردووە، کەسی وەک ئەو لەوکاتە لە حوزنی باشتر دەستیان نەدەکەوت؛ واتە ئەزموونی و زیرەکی حوزنی بووە، ئینگلیزەکان دێن و کاروباری چاپخانەی دەخەنە بەردەست و ئەویش ئەو کارەی کردووە و زانیوێتی دەتوانێت لەم ڕۆگەیە، خزمەتی کورد بکات. خە ئەگەر من و تۆش باین و بڵێین کار و بڵانە و بێپارە و دوور لە دەست و خزم و کوردستان ژیابایین. سەردەمێک بووە، جەنگی دووەمی جیهانی و ناخۆشی بارودۆخی سیاسی و ئابووری و ململانێی دەوڵەتان و خراپی باری دەروونی تاکەکانی کۆمەڵگە و نەبوونی کار و کاسابەتی، ئەو کارەمان بە سپاسەوە

دەکرد.
تەفیق وەهبی و ئەوانەی لە گۆڤار و دواتر ڕۆژنامەی (دەنگی گیتیی تازە) کاریان دەکرد، لایەنگری ئینگلیز بووبن، ئە بە تاوان بێت بە حوزنی. ئەوەی بڕاست کتێب و نووسینەکانی تەفیق وەهبی لە خزمەتی ئینگلیز بوون یان کورد! خاڵێکی دی بەوانە ئینگلیزەکان، کاتێ لە شەڕەکە سەرکەوتن و چیدی پێویستیان بە گۆڤارەکە و پێوپاگەندە و ئەو سیاسەتە نەما، گۆڤارەکە دادخەن و پارە و خەرجی لێم شتە سەرف ناکەن. بەڵام ئەوە حوزنییە، بە گۆتینی کوردانە و دەسەزانە دێتەوە مەیدان و ناهەڵێت ئەو گۆڤارە بوەستێت، چونکە بوونی ئەو گۆڤارە لەوساتە بە پێویست دەزانێت و بەو لایەنە خراپەی دارایی تێدایە، ئەو ئەرکە دیگرێتە ئەستۆ.
"کاتێك ئینگلیز ئیشیان بە پێوپاگەندە نەما، ئیتر گۆڤارەکەیان ڕاگرت و ئەرك و خەرجییەکانی گۆڤارەکەیان نەکەشاوە. دوابەدوای ئەمە (حوسێن حوزنی موکریانی، فایەق توفیق و محەمەد بابان) داوایان لە وەزارەتی ناوخۆ کردووە، ماوەیان بدات درێژە بە دەنگی گیتیی تازە بدەن. وەزارەتی ناوخۆش ڕێگەی پێداون و پاش ڕێگەپێدانیان ئاگاداری سەربەخۆبوونی گۆڤارەکە باوکراوەتەوە.(7)
بەم شێوەیە دەنگی گیتیی تازە بەردەوام دەبێت و تا دوا ژمارە لە 25/8/1947، لەگەڵ مردنی حوزنی لە 20/9/1947، ئیدی دەنگی گیتیی تازە نامێنێت.
مردنی حوزنیش، ڕەنگە خراپترین مردن بێت، کە بەو شێوەیە ئەو پیاوە گەورەیە، سەردەنێتەوە. لەڕە دەچمە خزمەتی (چێشتی مجێور)ی مامی هەژار، لەسەر مردنی ئەو مژوونووسە، چیڕۆکێکی خەمناکمان بە دەگەڵدێتەوە. "بەیانییەك برادەرەك هات، گوتی: "حوزنی کوتوپڕ مردووە؛ با بچینە سەرقەبران". چەند دیمەنێکی دڵتەزێن بوو: جەنازەکەی لەسەر خاك درێژکرابوو تا قەبری تەواو دەبێ، جگە لە من و برادەرەکە هیچ کەسی لە لا نەبوو، بیرم لە قەدرنەزانی کوردان دەکردەوە، گریانێکی زۆر بە کڕ گرتمی و پێم وایە تەنیا کەسێك بە مەرگی گریابێ من بووم… حوزنی کە بە جاسووس و هەمەکارەی ئینگلیسیان دەزانی، زۆر بە فەقیری مرد. جگە لە کتێبخانەکەی، هەموو ناو ماڵی، یەك_دوو بڕک و چوار نیمکەتی داربوو، منداڵی نەبوو، ژنەکەی کوردی تورکیە بوو، ناوماڵ بە ژن ماو کارەکەری ماڵانی دەکرد".(8)
چەند ساڵێك لە دوای مردنی حوزنی، (فاتیمەخان)ی خزانەکەی بە پیری و هەژاری لە ماڵەکانی بەغدا، کارکەر و خزمەتکاری ماڵان بووە و بە ژیانێکی مەرە و مژی ژیاوە و ئەویش وەك حوزنی بە هەژاری ژیا و مرد؛ لە گۆڕستانی شێخ عەبدولقادری گەیلانی بە بەکەسوکاری نێژرا.

بەهەشت، حوزنی ئەوها ژیا و مرد. کەمێک کتێبی لە دوای خۆی بەجێهیشت، ژمارەیەک گۆڤار و ڕۆژنامەی دەرکرد و خزمەتی نەتەوەی خۆی کرد. ئاگەر حوزنی جاسووس و پیاوی ئینگلیزەکان بوایە، چەن ئەوها دەژیا، کوا موچەکەی! خۆی کرێچی بووە. کوا ئەو خانوو و زەوی و دووکانانەی لە دوای خۆی بەجێهشت! بەچی لە دوای ئەو ئینگلیزەکان نەهاتن و دەستی یارمەتی بە خێزانەکەی درێژ بکەن! ئەستاش خێرێک هەیە، بەئەوەی یەک کتێبی ئەو پیاوەی خوێندبێتەوە و بە سوودوو دەبڕێت: حوزنی بوختانی بە مەلای خەتە کردووە، حوزنی جاسووسی ئینگلیزەکان بووە! ئەمە تەنها بیستوێتی، ئاگەر خۆی بێت و بەدواداچوون بکات، مرۆڤ زۆر ڕاستی بە دەردەکەوێت. کاتێ شاری ڕواندز بەرفراوانکردنی جادەی گشتیی ڕواندز کەوت، گوێی (مەلای خەتە)*یان گواستەوە، بە شوێنکی دی، من یەکەم کەس بووم، ئەمم کردە هەوال. وتم: گوێی مەلای خەتیان لە گۆڕ دەرهێنا؛ وتم: دەبێت بە ڕێزەوە مامەڵەی لەگەڵ بکەن، چونکە هەم مردووە و هەمیش زانایەکی گەورەی کوردە. هەبوو لەم هەواڵە دڵگرانبوون، دەیانگوت: مامەستا لێی گەڕێ، ئەوە فتوای داوە و پاشای گەورەی بە کوشتن داوە! لە زۆر کەس و چالاکیی و دیدارانەی لەسەر حوزنی لە ڕواندز کراون و بڕیشداریم کردووە، کتێبەکیشم لە بواری ئەدەب لەسەر ئەو پیاوە نووسیوە. هەبووە، خەشی بە ڕۆشنبیر دادەنا، یان بیرکی ئایینی تووندڕەوی هەبووە. پێی وتووم: بە ئەوەندە گرنگی بە حوزنی دەدەیت و ئەو بوختانی بە مەلای خەتە کردووە و جاسووسی ئینگلیزەکان بووە! یەکەم پرسیاری من ئەوە بووە، چەند کتێبی حوزنیت خوێندەتەوە، بگومان بڕیارەکەم پەدەکەت. یان پێیان دەڵێم، ئاگەر ڕاستدکەیت، وەرە بڕگەم بە بڕنە، با خەم شیبکەمەوە و لێی تێبگەم. لای من هەردووکیان مرۆڤن، ناڕەم فریشتەن و شایەنی هەڵەن، دەکرێت هەڵەکانیان دیار بکرێن، شتێ جوانەکانیشیان بە جوانی سەیر بکرێت و ناشیرین نەکرێن.

بە من هەم حوزنی و هەم مەلای خەتە، دوو پیاوی گەورەی کوردن و بە هیچ شێوەیەک لای من ناشیرین نابن. ئەوەی بە ناشیرینی سەیری مرۆڤ بکات، ئەو بگومان خۆی و بیرکردنەوەکانی ناشیرینە. (سوقرات) قسەیەکی جوانی هەیە (بوختان بەیە خراپە، هەموو کەس بەبە لەکدانەوە قبووڵی دەکات). ئاخر چ کەسێک ئەوەندەی حوزنی، لێی دراوە، زینەدانیکراوە، تەمەت و بوختانی بە هەڵبەستراوە، بە جاسووسیان داناوە. (زەکی ئەحمەد هەناری) لە نووسینێک ئەو زوڵم و ستەمەی لە حوزنی کراوە، بەمان دەخاتە ڕوو "لە عێراقدا (22) جاران گیراوە، شۆڤار (جاسووسەکان) هەمیشە بە دواوەی بوون و وەچانیان نەدەدا. (3) جاریشیان ژاریان داوەتێ، (2) جارانیش لە دراوە(9)

هەروەها لە سوریا سێ جار لەدراوە و چوار جاریش لە سەردەمی عوسمانی گیراوە. جارێك سەربازانی تورك لەی دەدەن و چەناگەی دەشکێن و تا مردەیشی هەشتوە، بە هەی شکان و ئەو لەدانە بەزەبرەی بەری کەوتبوو.
بەداخەوە! لە ئێستادا، بوختان و قسەی نابەجێ و شێواندنی مێژوو و ئابەووبردنی کەسایەتییەکان و سەرکردەکان و پیاوە ئایینەکان و شاعیر و هونەرمەند و تەنانەت مرۆڤکی ئاسایی، ئەوەندە زەر بووە، بە ئاسانی و بە ژیریی دەستکرد و بێگانەنامە و نامە و نووسراوی سەختەی دروست بکەیت و لە بێگەی سێشیا میدیاوە، بەاوبکەیتەوە.

سەرچاوە

1. ئازاد عەبدولواحید، حوسێن حوزنی موکریانی لە یادەوەری حەمەبەردا. گۆڤاری ئامان، ژمارە (177)، 5/2/2012، ل 36.
2. دێشاد خەتات_یاسین برایم، لانەی شێوان. چاپخانەی شوان، سەران، چاپی یەکەم، 2026، ل46_48.
3. سەرچاوەی پێشوو، ل5.
4. گۆڤاری زاری کرمانجی، ژمارە (10)، 30ی تەموزی 1927، ل23.
5. د. محەمەد خدر مەولوود، غونچەی بەهارستان. چاپی یەکەم، هەولێر، 2025.
6. د. کوردستان موکریانی، گۆڤاری ئووناکی، یەکەمین گۆڤاری کوردی شاری هەولێر1935_1936. چاپی یەکەم، دەزگای ئاراس، ل31-41.
7. نیگار عبدوللە کریم قارەمان، پێگەی کولتووری (دەنگی گێتی تازە) لە ئێژنامەگاریی کوردیدا، 2022، نامەی ماستەر، زانکۆی چەرمە، کۆیژی زمان.
8. هێژار موکریانی، چێشتی مجێور. ناوەندی چاپ و بەاوکردنەوەی کتێبی میهرەگانی، چاپی دووەم، 2007، ل 112-113.
9. گۆڤاری هەتاو، ژمارە (179)، 15/7/ 1960.

- مەلای خەتە: مەلا محەمەد ئەفەندی کۆی مەلا ئەحمەد، بە مەلای خەتە ناسراوە و زانا و موفتی میرنشینی سەران بووە لەسەردەمی پاشای گەورە. گۆڕەکەی لە پێش قوتابخانەی ئامادەیی ئواندزی کۆان بوو، لە تەنیشت مستەفا بەگی باوکی پاشای گەورە نێژرابوو. ئێژی 11/7/2007 لەبەر ئەوەی گۆڕەکەی دەکەوتە بەرجادەی گشتیی ئواندز_بخا. بۆیە لەو ئێژە،

شارەوانی هەولێر، هەوڵی داوە پیاوەکانی گواستنەوە بە گەڕەکانی گەردەگەرد و ئەستا گەڕەکی دیارە و نوژەنکرایتەوە.

ئەقڵ لەنێوان دین و نەتەوە؛ تێڕامانێک لە هاوسەنگییە فیکرییەکانی کۆمەڵگەی هاوچەرخ.. نووسینی: کارزان عەزیز

لە مێژووی بیری مرۆڤایەتیدا، هیچ دوو چەمک هێندەی «دین» و «نەتەوە» نەبوونە مایەی داگیرساندنی کپەی گەورەترین بەخشندەیی، ئەخلاق و ئازایەتی، و لە هەمان کاتیشدا، سەرچاوەی کاولکاری، دابەشبوون و قەیرانی قوڵ. هەردووکیان لە قووڵترین پێویستییەوە دەروونی و بوونگرایەکانی مرۆڤەوە سەرچاوە دەگرن؛ دین بە وەڵامدانەوەی پرسیارە گەورەکانی مانا، سەرەتا و کۆتایی ژیان و دابینکردنی پشتێنەیەکی قووڵی ئەخلاقی بە مرۆڤ، و نەتەوەش بە بەخشینی ناسنامە، زمان، یادەوەریی هاوبەش و جوگرافیایەکی پارێزراو کە مرۆڤ تێیدا لە هەستی نامۆبوون دەرباز دەکات. بەڵام کاتێک بە دیدەکی گەخنەگرانە، زانستی و فەلسەفی سەیری ئەم هاوکێشە ئاڵۆزە دەکەین، پرسیارە بنەڕەتییەکە ئەوەیە: ئایا پێگەی «ئەقڵ» لەم ناوەندە هەستیارەدا لە کوێدایە؟ ئایا ئەقڵ حاکمێکی باڵایە بە ئاگرتنی هاوسەنگی و گەگریکردن لە کارەسات، یان تەنها ئامرازێکی ملکەچە لەبەردەم سەزە پڕ لە هیجانەکانی ئەم دوو هێزە مەزندا؟ بە وەڵامدانەوەیەکی ئەکادیمیانە و هێندە قووڵ، پێویستە لە سەرەتاوە بە وردی سەیری ئەو گرێکوێرە مێژووییە بکەین کە لە نێوان ئەقڵ و دیندا بوونی هەیە.

یەکەم: ئەقڵ و دین؛ لە نێوان تێگەیشتنی گەخنەگرانە و دەگماکانی ئابردوودا

لە هوانگەیەکی مێژوویی و مەعریفیدا، دین پەیامێکی ڕەحمی و ئەخلاقییە بۆ بەرزکردنەوەی بەهای مرۆڤ و بەخشینی پیرۆزی بە بوونی. بەڵام کاتێک ئەم پەیامە دەکەوێتە ناو بازنەی زمان، تێگەیشتن، مێژووەوە و دەبێتە بەشێک لە فەرهەنگی کۆمەڵایەتی، خۆرا پەویستی بە تەئامان، لێکدانەوە و شیکردنەوە دەبێت و لەرەوە ئەرکی مێزنی ئەقڵ دەست پێدەکات. کێشەکە هەمیشە لەو خاڵەدا دەست پێدەکات کە ئەقڵ دەکرێتە قوربانیی تێگەیشتنێکی داخراو، نەگۆ و دەگما، کە تێیدا دەق لە چوارچێوە ڕەهەندە مرۆیی، شارستانی و سەردەمییەکەیدا دادەبڕێت. کاتێک دین لە چوارچێوەی خوێندنەوەیەکی تووندوتیژ و دابڕاو لە ڕیالیستی سەردەمدا قەتیس دەکرێت، مرۆڤ توانای داهێنان، تێگەیشتن لە جیاوازی و پێشوازیکردن لە «ئەوی تر» لەدەست دەدات و ژیان دەبێتە پرسیارێکی سەخت بۆ سینەوەی ئازادیی تاکەکەسی. لە بەرامبەردا، ئەقڵی ڕەخنەگر، کراوە و گۆشەسەندوو ئەو کلیلە زێرینەیە کە دەتوانێت دەقەکان لە قووڵایی مێژووەکەیان ڕزگار بکات و ئەخلاقییەکانیان بخوێنێتەوە، و بیانگونجێنێت لەگەڵ گەڵانکارییەکانی سەردەمدا بێ بێ ئەوەی هیچ لە ناوەکە ڕەحمی و هەستەکیان کەمببێتەوە.

دووەم: ئەقڵ و نەتەوە؛ لە هۆشیاریی نیشتمانییەوە تا شۆڤێنیزمی کوێر

لە لایەکی ترەوە، کاتێک تیشک دەخرێنە سەر پەیوەندیی نێوان ئەقڵ و نەتەوە، دەبینین نەتەوە تەنها کۆمەڵە خاک و سنووورێکی جوگرافیی بەگیان یان کۆمەڵە مرۆڤێکی هاوبەش نییە، بەڵکو بارهەمی هۆشیاری، زمان، یادەوەری، مێژووی هاوبەش و مەعریفەیە. ئەقڵی نەتەوەیی، کاتێک لەسەر بنەمای بەها باڵاکانی وەک مافی مرۆڤ، هاوڵاتیبوونی یەکسان، دادپەروەری و فرەچەشنی بنیاد بنرێت، دەبێتە لانکەیەکی مێزن بۆ پێشکەوتن و پاراستنی کەرامەتی مرۆڤ، بە جۆرێک کە تاک تێیدا هەست بە ئارامی، پارێزراوی و بەشداریی ئاستەقینە دەکات. بەڵام مەترسییە گەورە و کوشندەکە لەو کاتەدا سەر هەڵدەدات کە ئەقڵ لە کارکردنی زانستی و ڕەخنەیی خۆی دوورەستێت و دەکەوێتە خزمەت «نەتەوەپەرستیی کوێر» و شۆڤێنیزمی تەسکەوە. لەم دۆخە نەخۆش و سەزداریدا، نەتەوە دەبێتە بتێکی پیرۆز و ڕەها، کە دەبێت هەموو بەها مرۆییەکان و ئازادییە تاکەکەسییەکانی لە پێناویدا قوربان بکرێن. ئەقڵی شۆڤێنی، جیاوازییەکانی وەک هەڕەشەیەکی بوونگەرایی دەبینێت و بە مانەوای خۆی پێویستی بە دروستکردنی دوژمنی ناوەکی و دەرەکی هەیە، کە ئەمەش کۆمەڵگە دەخاتە ناو بازنەیەکی داخراو و نوقم لە ڕق، جەنگ و قەیرانی بەردەوامەوە.

سێیەم: تێکەڵکردنی دین و نەتەوە؛ قەیرانی سیستمی فیکری لە کۆمەڵگەدا

کاتێکیش ئەم دوو هێزە مەزنە واتە دین و نەتەوە بەیەک دەگەن و لە یەک خاڵدا لە جێستەی کۆمەڵگەدا تێکەڵ دەبن، یەکێک لە ئاڵۆزترین و کارەساتبارترین دیمەنەکان دروست دەبێت، کە بریتییە لە بەسیاسەتکردن و بەنەتەوەکردنی دین و هاوکات بەپیرۆزکردنی ناسنامەی نەتەوەیی بە بەهای خوداییەوە. لە کاتێکدا دین دەکرێت فاکتەرێکی بەهێز بێت بۆ بەهێزکردنی ئەخلاق و یەکێیزیی کۆمەڵایەتی، بەڵام کاتێک دەکرێتە ئامرازێکی سیاسی و ئایدیۆلۆژی لە دەست دەسەڵاتداران و گرووپەکاندا، زیانێکی کوشندە بە هەردووکیان دەگەیەنێت؛ دین بەها گشتگیر و ئاسمانییەکەی لەدەست دەدات و دەبێتە کەرەستەیەکی هەرزان بۆ پاساوهێنانەوە بۆ ستەم و هەڵاواردن، و نەتەوەش لەبری ئاوەزی لەسەر بنەمای بڕوانەدیی نیشتمانی و زانست بنیاد بنرێت، دەبێتە سەرچاوەی ناکۆکیی توند و سینەوەی جیاوازییەکان.

چوارەم: ئەرکی ئێقە لە قۆناغی داهاتوودا

بۆ تێپەڕاندنی ئەم قەیرانە فیکری و کۆمەڵایەتییە، پێویستە لەسەر ئاستی هزری و هۆشنبیری هەنگاوی جددی بنرێت. چارەسەر لە بنەڕەتدا نە سینەوەی دینە و نە پشتگوێخستنی هەستی نەتەوەییە، بەڵکو گەڕانەوەیە بۆ «خوێندنەوەیەکی کراوەی زانستی». ئێقەی ڕەخنەگر دەبێت ئاو فلتەرە مەزنە بێت کە هەگبە نادات ئایین و نەتەوە ببنە کەرەستەی پاکتاوکردنی مرۆڤدۆستی، بەڵکو دەبێت زەمینە خۆش بکەن بۆ پێکەوەژیانێکی ئاشتیانە.

دەرەنجام

لە کۆتاییدا، لەژیکی فیکری و زانستی پێمان دەڵێت کە ئێقە تاکە دەزگا و پێوەری مەعریفییە کە دەتوانێت سنووری ئاستەقینە لە نێوان ئەم دوو چەمکەدا ئاگرێت. ئێقەی ساغ و هۆشیار ئاوەیە کە هێز لە قوڵایی ڕۆحی و ئەخلاقیی دین بگرێت بەبێ ئاوەی بکەوێتە داوی دەگما، و هاوکات پشتگیری لە ماف، زمان و شانازیی نەتەوەیی بکات بەبێ ئاوەی بکەوێتە تەڵەی شۆڤێنیزمەوە. بە بوونی ئێقەیەکی کراوە، ڕەخنەگر و لەژیکی، نە نەتەوە دەتوانێت بەرەو پشکۆتن گەشە بکات و نە دینیش وەک پێویست وەک ڕێنوێنێکی مرۆڤدۆست دەمێنێتەوە؛ بەڵکو هەمیشە زەمینەخۆشکەر دەبێت بۆ قەیرانی فیکری و داماڵینی کۆمەڵایەتی.

پاشکۆی کۆتایی: کۆواتە، چارەنووسی داهاتووی کۆمەگەکانی ئەمە لە

گروو و هەوەستی هوونا‌کی و تاریکیی نەوان سەز و ئەقڵدا یەکلا دەبێتەوە. ئەگەر فیکر و زانست نەتوانن جەوی ئاراستەکان بگرنە دەست، مەترسیی ئەوە هەیە کە شوناسەکانمان لە قەڵای ئازادییەوە ببنە گەستانی فرچەشنی. بەیە، گەانەوە بە سەدەی لەژیک، هەزگرتن لە فرەیی و سەروەرکردنی ئەقڵی هەخنەگر، تەنها بژاردەیەک نییە بە باشترکردنی دەخەکە، بەکو تاکە مەرجی زیندووماندوەی هەشیاریی نیشتمانی و مرۆیی ئەمەیە لە جیهانێکی پڕ لە گەاندا.

مەژووی وێنە.. (تێگەیشتنی تەکنیکی و بیری هونەری).. عەبدولموتەلیب عەبدوەا

هەر لە سەردەمی ئەفلاتوونەوە، تاکو ئەمڕۆ "وێنە" وەک بابەتێکی شیکاریی دەروونی و هەشیاری مەعریفی لە مەژووی فەلسەفە و هونەردا قسەی زۆری لەکراوە. لەو فیلەسوف و سینەماکارانەی کە بونیادی پەژڕای فەلسەفەی میدیا، هەخنەیی سینەمایی لەسەر وێنە داشتتوە (ژان بەدریار) و (ژان-لوک گەدار)ە.
(1)
وێنەی "دیمەنێک لە پەنجەرەی لو گراس" لەلایەن زانا و فیزیاکاری فەرەنسی (ژۆزەف نیسفۆر نیەپس) تۆمارکراوە و بە یەکەمین فەتۆگرافیی مەژوویی دادەنرێت؛ لە تۆمارکردنی ئەو دیمەنەدا پێیامی ئامرازی (تەکنیکی) هوونکردەوە؛ واتە هەنگدانەوەی سادەی واقیعی تۆمار نەکرد، بەکو خودی "میکانیزمی ئامرازەکە" (کارلێکی تەکنیکی و کیمیایی لەگەڵ هوونا‌کی و کات)دا بووە ناوەڕۆکی بنەڕەتیی دیمەنەکە: سەربانی باخانەکانی دەوروبەری ماەکەی "نیەپس" لە سەن-ئێت-مارن. لە دیمەنەکەدا هەناکیی خۆر لە هەردوو لای هەژهەات و هەژئاوای باخانەکاندا و دواتر سێبەریان کردووە، چونکە ماوەی گرتنی وێنەکە (8) کاتژمێری خایاندووە، بەیە وەک جەرەک لە "کەبوونی کات" لەناو گرتەیەکی فەتۆگرافیدا بەرجەستە دەبێت؛ لەرەدا مەژووی وێنەگری بە خودی ئامرازەکەوە بەندە، نەک بە دراماتەجیی دیمەنەکە. ئەگەر لەگەڵ "دیمەنی کەانێکی کۆن، چۆ و

بەدەنگ" بەراورد بکەین، کە (ڤالتەر بنیامین) لە وتاری "کاری هونەری لە سەردەمی دووبارە بەرهەمهێنانەوەی میکانیکیدا" قسەی لەکردووە؛ ئەوە دەتوانین بڵێین "دیمەنێک لە پێنجەرەی لو گراس" واقیعەکی بڵایەن نیشان دەدات و زۆتر جەخت لەسەر وردەکارییەکانی ژینگەی فیزیکی دەکاتەوە. بەڵام لە "دیمەنی کۆتایدا" ئەو بەدەنگ" دیواری کەن، کەرپوچی شکاو و ڕووگای بەردەڕژکراو... ئاماژە بە خولانەوەی مۆتوور دەکات؛ ئەزینی دیوارکان و کابووندەوەی ڕووگەکان، جەژن جوانییەکە دەخوڤێنێ کە پڕی دەگوترێت "جوانیی شوێنەوارکانی کات"؛ بەو مانایە کات دەبێتە ماددەیەکی سەرکیی کارە هونەرییەکە و"ووبارکەی کراوە بە خۆیا". واتە لە تەماشاکردنەکی ووتەی تەکنیکییەوە یان "کۆتایی بوونی کات"ەوە دەپێتەوە بە "ووبارکەی کراوەی خۆیا"ی قووڵی ووتەی هونەرییەوە.

بگومان وێنەکەی (ژاک نیسفەر نیپس) لەووی مۆتووییەوە تایبەتمەندیی خۆی هەیە، بەڵام ڕەناکیی خەر و پاشان سەبەرکردن، تێپەڕبوونی ژینگەی فیزیکی کات و بۆشایی دەنوێنێ؛ واتە وێنەکە مامەڵە لەگەڵ "ئێستا" و ماوەی "8 سەعات" دەکات و توانای دابڕانی "لەبەر"دا نییە. کەچی لە وێنەی دووەمدا چێیی کۆتایی کەنەکە و نەبوونی ئاستوخۆی مرۆڤ و بەدەنگییەکە ناکاتە تێپەڕبوونی کات و بۆشایی، بەڵکو کات دەبێتە ماددەیەکی سەرکیی دیمەنەکە: کورسییەکی بەجێماو، دەرگایەکی داخراو، دیواری ڕزاو و فانسەک-دەبنە بەگەی بوونی پێشووتری مرۆڤ، ئەم دەخە "وەرگر-بینەر" تووشی جەرەک لە پرسیارکردن دەربارەی ئەو کەسانەی پێشتر لەوێدا ژیاون، دەکات.

وێنەی یەکەمیان چەقی پەرەسەندنی تەکنیکی فۆتۆگرافیی نیشان دەدات. وێنەی دووەمیان ڕووتی پەرەسەندنی فۆتۆگرافیی دەنوێنێ. هەردوو دیمەنەکە ڕەهەندی مۆتوویی و لایەنی فەلسەفیی تەکنیک و هونەر دیاری دەکەن. بەڵام پرسیار ئەوەیە: ئایا دەشێ (تەکنیک و هونەر) وەک جیاوازی نەوان تێگەیشتنی هەستیی و بیری ئێبستراک تەماشا بکەین؟!.

(2)

پرسی مەعریفە و چۆنیەتیی گەیشتنی مرۆڤ بە زانست، هەمیشە یەکێک بووە لە تەوەرە سەرکییەکانی مۆتووی فەلسەفە و دەروونناسیی مەعریفی. لە بنەڕەتدا، ئەزموونی مرۆڤ لەگەڵ "بوون" لەسەر دوو پایەی جیاواز و تەکهەڵکەشراو وەستاوە: یەکەمیان، تێگەیشتنی هەستیی کە ڕاستەوخۆ بە جیهانی ماددی و هەستەوە دەمانبەستێتەوە. دووەمیان، بیری ئێبستراک کە توانای داهێنانی چەمک، داڕشتنی مانا، و تێپەڕاندنی واقیعی هەیە. لەنەوان ئەم دوو ئاستەدا،

جیاوازییەکی مەعریفیی قوون لە مژووی تەکنیکی و ھۆتی ھونەرییدا بەدی دەکرێت، بۆ مانایەی کە ھەندی "تەکنیک" وەک ئامرازی بۆ ھەمەمانا ھێکۆپک و دووبارەبووەو دەبینرێت و ھەندی "ھونەری" وەک کایەی داھێنان، دەربڕینی ھێحی و ئیستاتیکی تەماشا دەکرێت.

لێرەدا مژووی تەکنیکی "دیمەنێک لە پەنجەرەی لۆ گراس" یەکەمین دەروازەی چوونە ژوورەوەی مرۆڤ بۆ ناو جیھانی وێنە!. ئاگەرچی ئەو ئاستەی مەعریفە تەنھا مامەڵە لەگەڵ ئەوەدا دەکات کە "ئێستا" و "لێرە"دا بە ماوەی ھەشت سەعات ئامادەیە؛ ئاگەرچی ئەو ئاستەی مەعریفە ڕاستەوخۆ لەگەڵگای ھەستکارەو (بینین، بیستن، بڕکەوتن، تامکردن، و بۆنکردن) تێگەیشتنێک تەمار دەکات و خەسڵەتی بنەڕەتیی ئەو تێگەیشتنە لەوەدا کورت دەبێتەوە کە دیاریکراو و تاکەکەسییە؛ بە نموونە، بینینی ھێناکی و پاشان سڕبەر لە "دیمەنێک لە پەنجەرەی لۆ گراس"، کەی زانیارییەکانی لە سنووردکی دیاریکراودا دەمێنێتەوە؛ واتە کۆشکەی لەوەدایە کە مژووی تەکنیکی "مژووی ئامراز و ھێگاکان" توانای مامەڵەکردنی لەگەڵ تەکنیکی مژوویی "ئامراز و ھێگاکانی خوێندنەوەی مژوو"دا نییە.

بەڵام بیری ئەبستراک وەک پێوەرێک لە شتەکانەوە بە چەمکەکان لە "دیمەنی کۆمانەکی کێن، چۆ و بەدەنگ" دەبینرێت، واتە ڤالتەر بنیامین تەنھا قسەی لە نیشاندانی دیمەنی کۆمانەکی کێن و بەدەنگ نەکردووە. بەڵکو دەست دەکات بە خوێندنەوە و ڕاوردکردن، و پێوەستکردنی نیشانەکان بە ئامادەیی نادیار و "نەبوونی مرۆڤ"ەوە؛ لەوەشەوە پێی وایە ئەزموونی ھونەری چیتر ھەکارەک نییە بە گواستنەوەی نەریتی ھونەری، بەڵکە پانتاییەکی ڕێخنەییە کە مرۆڤ تێیدا فڕێ دەبێت چۆن بەرگەی زەبر و شکەکانی (کات) بگرێت. ئەو ئاستە لە بیرکردنەوە مەوداییکی بەسنوور دەبەخشێتە مرۆڤ تاکو لە سڕووی شوێن و کاتەوە مامەڵە لەگەڵ چەمکەکاندا بکات. بەڵام لەگەڵ ھەموو ئەوانەشدا پێوەندیی نێوان ئەم دوو کایە مەعریفییە پێوەندییەکی دیالێکتیکی و تەواوکارییە، نەک دژایەتی. "تەکنیک" وەڵام دەداتەوە و کۆشە چارسەر دەکات؛ بەڵام "ھونەر" پرسیار دەخوڵقێنێت و واقیع دەپشکنێت.

کەواتە تێگەیشتنی ھەستیی (تەکنیکە) بە چەمکە ئەبستراکەکان کۆڕە، چونکە توانای ڕێکخستنی زانیارییەکانی نییە؛ چەمکە ئەبستراکەکان (ھونەر)یش بە تێگەیشتنی ھەستیی بەتاڵە، چونکە پێوەندییان بە واقیعەوە دەپچڕێت. لێرەوە جیاوازیی مەعریفی نێوان تێگەیشتنی ھەستیی و بیری ئەبستراک لەوەدایە کە ھەست، مرۆڤ لەگەڵ کاتی ئێستا و ماددەدا دەبەستێتەوە، لەکاتێکدا بیری ئەبستراک، ئازادیی مانا

دەنخشێنێت.

(3)

واقیعی وێنەکەی (ژۆزف نیسفۆر نیپس) بە قووڵایی و ماوەی (8 سەعات) درێژبوونەوە، واقیعەکی فیزیکی پێشووی و بەشوێیکی گشتی دەکەوێتە ناوەندناسیی. بەڵام وێنەکەی (ڤالتەر بنیامین) واقیعەکی پرسیارەزی بنەڕەتیی شەوەڵێژ کردووە، واقیعەکی ئاماژەیی بەرهەمهێناوە. شوێنەواری ئێنتەلێژی کورسییەکی بەجێماو، دەرگایەکی داخراو، دیواری ڕزاو و فانسەک– لە فکر و هۆشیاریی وەرگر-بینەردا بەجێی دەهێڵێت.

بە گشتی وێنە پێکهاتەیەکە بە تەماشاکردن، کاتێک شوێن دەگرێتە خۆی و لە کات دەپەڕێتەوە؛ بەوەش لەگەڵ هاوشێوەسازییەوە تەواوی بوون بە وردەکارییەکانییەوە ئاشکرا دەکات. بەڵێ دیمەن بەخشراوەکی تەومژاوی نییە، بەڵکو لە یەک کاتدا هەگری ڕاستگۆیی و ئەزموونە و دەربڕینەکانی لە پرسیاری جەراوجەردا ڕەنگ دەداتەوە؛ بەو مانایەش دالی هونەری ئاماژەیە بە زیاتر لە دەلالەتێک.

وێنە دەتوانێت لە واقیعدا ڕەگ داکوتێ و ووڵتر لە ووداو و باوەڕکراوتر بەرجەستە بێت. پێیامێک بێت بە مەجازی ڕەوانبێژی و

ەمزییەت. بەمجۆرە ناتوانرێت جیاوازی لەنێوان میدیاڵۆژی "تەکنیک" و ئەنتاڵۆژیای "هونەری"دا بکرێت، چونکە تەکنۆلۆژیا دەکرێت هاوشێوەسازی واقیع بە ئەمزە جۆگر و شاراوەکان تێربکرێت- وەک لە "دیمەنێک لە پەنجەرەی لو گراس"دا هاتووە؛ چونکە سروشتی هاوشێوەسازی (ماوەی 8 سەعات) بەرهەمدەهێنێت کە پشتیوانی لە ئەناکی و داهاتنی سەبەردا دەکات. هاوکات خەسڵەتی گواستنەوەی نەریتی هونەری لە "دیمەنی کۆتایی کۆن، چڕ و بەدەنگ" تەنها لە بواری (ناوەندناسی- میدیاڵۆژی) و ئەنتاڵۆژیدا نییە، بەڵکو لە چەسپاندنی جیاوازی و تایبەندمەندیی نائامادەیی مرۆیەوە خەی دەشارێتەوە. ئەخنەکردنی ئەو بیرکەرەیە، کە وێنەوەک ئامرازێک بۆ گواستنەوەی واقیع دەبینێت، گوزارشت لە دووبارەداهێنان و خوێندنەوە و داشتنەوە دەکات.

(4)

وێنەی "دیمەنێک لە پەنجەرەی لو گراس" جیاوازە لە وێنەی "دیمەنی کۆتایی کۆن، چڕ و بەدەنگ" چونکە ئەوەی دواییان هەڵگری ئامان و بیرکردنەوە و بەدواداچوونە، تەنها لەسەر ژینگەی فیزیکی نەوەستاوە. بەمجۆرە هەر هەوێنێک بۆ خوێندنەوەی واقیعی مرۆیی، دەبێت لە خاڵەکی ئەنتاڵۆژیەوە دەست پێبکات کە خودی (ئامان و بیرکردنەوە و ئەخنە)یە، نەک لە خاڵی ناوەندناسی تەپۆبوونی کات و بۆشایی (ئەناکیی خەر و سەبەرکردن).

ئایا ئەمە گۆشەسەندنی تەکنۆلۆژیا (لە بواری ماماڵەکردن لەگەڵ وێنە)دا چ ئاڵەنگارییەکی مەعریفی دەخوڵقێنێت؟ تەکنۆلۆژیای هاوچەرخی وێنە، بە تایبەتی لە سەردەمی میدیای دیجیتاڵی و ژیریی دەستکرددا، پێگەی ئەنتاڵۆژیی وێنەی لە ئامرازێکی نیشاندانی واقیعەوە بۆ چالاکی داهێنانی هایپەر-واقیع گۆڕیوە. ئەو وەرچەرخانە تەکنۆلۆژییە ئاڵەنگارییەکی مەعریفی قووڵی لەگەڵ خۆیدا هێناوە: کاتێک لە وێنەدا سنوری نێوان ڕاستی و درۆ، ئەسڵ و کۆپی، و بەڵگە و وەهم… نامێنێ!. بە بەدواداچوونی ئەم قەیرانە مەعریفییە، تیۆریەکانی ژان بودریار لە فەلسەفەی میدیا و پرۆژەی سینەمایی و ئەخنەیی ژان-لوک گۆدار دوو پانتایی فکریی جۆهەریمان بۆ دەسازێنن.

(5)

(ژان بودریار) جەخت لەسەر چەمکی "سیمیولاکرا" و "هایپەر-واقیع" دەکاتەوە. بەگوێرەی لۆوەدا ئاڵەنگارییە مەعریفییەکان تەنها لە "ساختەکردن"ی وێنەدا کورت نابنەوە، بەڵکو لۆوەدا کورت دەبنەوە کە وێنەی تەکنۆلۆژی چیتر نوێنەرایەتیی واقیع ناکات، شوێنی واقیع دەگرێتەوە. بە بۆچوونی بودریار لە پرۆسەی هاوشێوەسازی و

لاسایکردنەوەدا، وێنە چوار قۆناغ تێدەپەڕێنێت: لە ڕەنگدانەوەی ڕاستییەوە دەست پێدەکات، تاکو دەگاتە قۆناغی چوارەم کە تێیدا وێنە هیچ پەیوەندییەکی بە ڕاستییەوە نامێنێت و لەخۆیدا دەبێتە سیمیولاکرا. بەمجۆرە "پاشکۆی ڕاستی" وەک ئالۆنگارییەکی مۆدێرن دەردەکەوێت؛ مرۆڤی هاوچەرخ چیتر لە واقیعدا ناژی، بەڵکو لە ناو تۆڕێکی وەهمی لە نیشانە و ئاماژە دەستکردەکاندا دەژیت کە بەردەوام تێکنەڵژیا بەرهەمیان دێنێتەوە. بەو مانایەش بەرپرسیارێتیی مۆدێرن لە بەرامبەر ئەو هایپەر-واقیعە هیچ مانایەکی نامێنێ، چونکە ڕووداوەکان تەنها دەبنە دیمەنێکی میدیایی و بەدەنگکردنی جەوهەر.

(5)

دەرهێنەر (ژان-لوک گۆدار) لەگەڵ سینەما و فکرەی دژە-سیناریۆ، ئاماژە بە دەستپێکاتی وێنەی میدیایی و پیشەسازیی هۆلیوود وەک ئامرازی "ئایدەئۆژی و دەستبەسەرداگرتنی هۆشیاری" دەکات. لای گۆدار، دەستکاریی تێکنەڵۆژیی وێنە و مۆنتاژکردنی بە ئاگادارکردنەوەی پشووختە (تێکدانی کرامێتی کەسی و ژیانی تایبەتی)، جەرەکە لە تۆندوتیژیی "بینین" بەرامبەر وەرگر-بینەر. بەو مانایەش دەستکاریی تێکنەڵۆژیەکان، وێنەی مۆنتاژکراو و بازرگانی بەسەر وەرگر-بینەردا دەسەپێنن تاکو ڕەگا لە بەدواداچوون و بیرکردنەوە و ئامانی ڕەخنەگرانە بگرن. کەواتە ئالۆنگارییە مۆدێرنەکە لای گۆدار لە ونبوونی "دیالێکتیکی بینین"دا چڕ دەبێتەوە. گۆدار پرسیارێکی مۆدێرنی دەکات و دەڵێ: "ئایا ئێمە سێرکەری وێنەین، یان وێنە کۆنترۆڵکەری ئەقڵمانە؟".

بەمجۆرە لە فیلمی "ماڵئاوا لە زمان"دا ژان-لوک گۆدار تەنها تاقیکردنەوەیەکی سینەمایی بۆ نامێنێ، بەڵکو هەوڵدەستێکی جەوهەریی بەرامبەر ئەو تۆندوتیژییە هەمایە دەنوێنێ کە وێنەی هاوچەرخ بەسەر هۆشیاریی مرۆڤدا دەیسەپێنێت. گۆدار لێم فیلمەدا پەیوەندیی دەستاتخوازانەی "دال" و "مەدلول" هەڵدەوشێنێتەوە. لە فیلمەکەدا دەنگکان، وشە ڕەخنەییەکان و مۆسیقا بە شێوازێکی پچڕپچڕ و نائۆرگانیک دەکەونە سەر دیمەنەکان. بەسەرهاتێکی دیاریکراو لە سەرتاوە تا کۆتایی ناگێڕێتەوە. لەبری ئەوە، فیلمەکە وەک کۆلاجێکی بینایی "بصری" و فکری، یان وتارێکی فەلسەفیی سینەمایی لەسەر زمان، وێنە، پەیوەندییەکان، و تێکنەڵژیا دارێژتووە. واتە زمان چیتر ئامرازی بەیانکردنی وێنە نییە، وێنەش چیتر ڕووکارەوەی زمان نییە. بەو مانایەش بینەر-وەرگر چیتر ناتوانێت دەقەکە بە ئاسانی بخوێنێتەوە، چونکە نیشانەکان لە سەرچاوەکانی خۆیان دابڕاون. لێم خاڵدا فیلمەکە پرسەی "ماڵئاواکردن لە زمان" جێ بەجێ دەکات؛ نەک

تەنها زمانی ئاخاوتن، بەڵکو زمانی دەستەکراوی سینەماش کە چەمکەکان بەسەر بیرکردنەوەدا دەیسەپێنن. لە چارەسەری ئەو ئاپۆرایەی نیشانە و داماتی زماندا، گەدار فێنەمێنلۆژیای سەگەک دەخاتە نەوان پەیوەندی ژنەکی هاوسەردار و پیاوەکی سینگە کە بە بڵکەوت یەکتر دەبینن و یەکتریان خۆشدەوێ و مشتومڕی فکری دەکەن، شڕ دەکەن، و لە کۆتایدا لە یەکتر جودا دەبنەوە. دواتر ئەم هەڵە داڕژراوە جارەکی تر لەگەڵ جەستە و ئەکتەری تردا هاوشێوە دووبارە دەبێتەوە… ئەو سەگە ناوی "میفیل" و دەبێتە کارەکتەری ناوەندی فیلمەکە. گەدار دەیەوێ بە ئەو سەگە نوێنەرایەتیی جیهانێک دەکات کە هەشتا بە حوکمی دەستەواژەکان، نیشانە ئایدۆلۆژییەکان چوارچێوەڕژی و زمانپێشی بە نەکراوە. سەگەکە لە دەرەوەی گرتە و لە دەرەوەی ئاماژە دەستکردەکاندا لە دەوروبەری ووبارەکەدا دەگەڕێت و چاودێریی سروشت و جیهان دەکات. ئامادەیی ئەو، هەمایە بە ئۆگەری بوونی بینینێک کە بەرپەرچی کۆنتڕۆڵی سیمیۆتیکی و تەکنۆلۆژی دەداتەوە.

بەمجۆرە پرۆژەی "مائیاوا بە زمان" ڕاگەیاندنی شکست هێنانی وێنەی هاوچەرخە لە نوێنەرایەتیکردنی ڕاستی، و ڕاگەیاندنی ئاگادارییەکی مێتاییە بەرامبەر دەسەڵاتی نیشانە دەستکردەکان. گەدار لێرەگای داتاشینی زمانی سینەمایی تایبەت بخەیەوە، داوامان لە دەکات لەجیاتی ئەوەی بینەرێکی بە ئاگای ناو هایپەر-واقیع بین، چاودێرێکی ڕادیکاڵیانە بین و کردەی بینین لە هەوەستێکی فەلسەفی، مێتاڵیی و ڕەخنەییدا تێبکەین. گەدار پەمان دەڵێت بە گەیشتنەوە بە ڕاستی و پاکیی بینین، دەبێت مائیاوا لە زمانە چسپاوەکان و فەرمە تەقلیدییەکانی سینەما بکەین.

عەبدولموتەلیب عەبدوڵا
هەولێر 29/8/2026

دەوەزمەی حەرەس قەومی لە

مێژووی هاوچەرخی کوردستان و عێراقدا.. ئاکۆ عەبدوڵا

لەوەتەی وڵاتی عێراق لە دەرەنجامی جەنگی یەکەمی جیهانی دروستکراوە و باشووری کوردستانیشی پێوە لکێنراوە، بەردەوام کاربەدەستە باکانی حکومەتەکانی ئەو وڵاتە، جیاوازییان لەنێوان دانیشتوانەکەی کرددووە و زۆر جاریش بە پاڵنەری رەگەزپەرستی، دەسەڵاتییان پیادەکرددووە و لەبەرامبەر خەڵکی کورد ستەمیان کرددووە. بۆگومان کوردیش وەك چۆن پێش دامەزراندنی ئەو وڵات و حکومەتە لە چاوەڕوانی پێکهێنانی وڵاتێکی یەکگرتووی کوردستانیدا بوون، بەو شێوەیەی کە لە بەندەکانی (ولسن) ی ناو کۆنگرەی ئاشتی ساڵی 1919ی پاریس رەوایی پێدرابوو، هەرگیز بەو دابەشکاری و لکاندنەی بەشەکانی کوردستان بە حکومەتەکان رازینەبوون، لەبەرامبەر زەبر و ستەمی ئەوانیش بەردەوام بەخۆاگرییەوە بەرپەرچی داوەتەوە.

لەلایەکی دیکەوە دوای دروستکردنی حکومەتی عێراق لە ساڵی 1921 چەندان جار لەناو ئاستی باڵای دەسەڵاتی سەربازیدا کووەتا بەسەر حکومەتدا کراوە و رژێمی نوێی پێکهێنراوە. یەکێك لەوانە کووەتاکەی ڕۆژی 8 ی شوباتی 1963 بوو کە حزبی بەعس بۆ سەرکایەتی عەبدولسەلام عارف و ئەحمەد حەسەن بەکر دژی عەبدولکەریم قاسم ئەنجامیاندا. جا لە شۆن ڕەخسانی زەمینەسازی تێگەیشتن و کۆتاییهێنان بە کێشەکان و ڕزگارکردنی وڵات لە قەیرانەکان، کە ئەوسا ڕووبەڕووی کاریگەرترین شڵەشی کورد ببۆوە، کەچی بەعسییەکان دوای دەسەڵات گرتنە دەست یەکێك لە کارە بەراییەکانیان، دامەزراندنی (الحرس القومی) بوو، کە لە دڕۆوەی سوپای فەرمی، میلیشیایەکی چەکداری حزبی بەسەروبەری پەلامارەر و شەفرەش بوو. ئامانجیش لەو کارە چەسپاندنی دەسەڵات و سەرکوتکردنی هەموو نەیارانەکانیان بوو، بەتایبەتیش شیوعییەکان، بەڵام هەر زوو کرا بە ئامرازێك دژ بە کورد، بە شەڵگەڵ و سڤیلییەوە. ئەو میلیشیایە بۆپێی بڕیانی ژمارە (3) ئەو ساڵە دامەزرا. ئەندامەکانیشی کە زیاتر گەنج و هەرزەکارانی بەعسی بوون، بەشکیشیان پێشتر لە لیژنەکانی ئاگادارکردنەوە (لجان الإنذار) بوون کە ساڵی 1959 دامەزرابوو، بە یاسای ژمارە (35) ی ئەو ساڵە دەسەڵاتی فراوانی پێدرا، بەبێ هیچ چاودێرییەك. ئەوانەی سەرکردایەتی ئەو هەڵشیان دەکرد لە کۆسایەتییە دیارەکانی بەعس بوون، لەوانە (عەبدولکەریم

نوسرەت) و (مونزیر توفیق خورشید ئەلوەنداوی) کە ئەوەی دوایی لە سوپادا پلەی عەمیدی هەبوو و وەک فەرماندەی گشتی دەستنیشانکرا بوو.
بەو جۆرە حەرەس قەومی وەك هێزێکی خەبەخشی نیشتمانی ناسنرا و زۆر بەخۆرایيش وەك هێزێکی میللی رێکخراوی مەشق پێکراوە، تەنیەوە ناو بارەگاکانی سوپا و سۆرانسەری وڵات. ژمارەی ئەندامەکانیشی تا دەهات زیاد دەبوو تا گەیشتە ئاستێک کە لەگەڵ ژمارەی ئەندامانی هێزە چەکدارەکانی عێراق نزیك بێت. ئەمەو بە خۆ جیاکردنەوەش لە خەڵکی، پارچە پەڵەیەکی سەوزیان لە قۆڵیان دەبەست. جان پۆلدیەری نووسەری فەرەنسی لە کتێبەکەی (کورد.. شۆرشی بێدەنگ) سەبارەت بەو قۆڵبەستە سەوزانە نووسیویەتی (لە ڕووی ڕووە و ئایدیا لەگەڵ کراس هەشەکانی نازییەکان بەراورد دەکرێن). ئەوان بە بەدیهێنانی سیاسەتی حزبی بەعس، ئامرازی سەرکی بوو زۆربەی کارەکانیشیان بە چاودێریی یاسایی ئەنجام دەدا. هەر لە ڕۆژەکانی یەکەمی دوای کوودەتاکەی بەربونە ناو شاری بەغدا و زۆر کردەی نەشیاو و نەبینراویان لە پەلامار و کوشتن و سوکایەتی کردن بە خەڵك ئەنجامدا.

تاوانەکانی حەرەس قەومی دژی گەلی کورد

وەك پێشتر ئاماژەمان پێدا ئەو کاتەی بەعسییەکان بە هاوکاری عەبدولسەلام عارفی جێگری سەرك کۆمار، کوودەتایان بەسەر عەبدولکەریم قاسمدا کرد و بە جاری یەکەم دەسەڵاتییان گرتە دەست، ئەوسا قاسم لەگەڵ پارتی دیموکراتی کوردستان لە گەورەترین جەنگی دا بوو. دوو ساڵ بوو شۆڕشی ئەیلول تەنگی پێهەڵچنیبوو. کاتێکیش گۆڕان لە ڕژێمی حکومەت ڕوویدا، سەرکردایەتی پارتی دیموکرات چاوەڕوانی گۆڕانی ریشەییان دەکرد. ئەوە بوو دوو ڕۆژ دوای کوودەتایەکە شاندی نارده بەغداد، بەڕام دەسەڵاتی نوێ بە توندی دژی داوا ڕەواکانی کورد وەستا و بە بیانووی لێناوبردنی بزووتنەوەی سەربەخۆخوازی کوردیش، دوو مانگ دوای ئەو ڕووداوە بە هەموو جۆرێك هێرشی کرده سەر کوردستان. یەکێك لە ئامرازەکانی پەلاماردانەکەش حەرەس قەومی بوو کە لەتەك سوپای وڵات بە بەکارهێنانی تانک و تۆپ بەکاریهێنا. بەشێك لەوانە پێیان دەوترا (فورسان وەلید) و لەناو کوردەکانیش هێزێکییان دروستکرابوو بەناوی (فورسان سەلاحەدین) کە حکومەت بە هەموو شێوەیەك پشتگیری دەکردن. ئەو چەکدارە نانیزامییانە بەوپەڕی دڕندە بەربوونە وڕەی خەڵکی کورد. بە هەر لایەك گەیشتبان هەوڵی کوشتنی خەڵك و وێران و تاڵانکردنی شوێنەکەیان دەدا. لە زۆر شوێنیش عەرەبی ڕەش و روت بە تاڵانکاری و

داگیرکاری خاکی کورد، پێش هێزەکانی حەرەس قەومی دەکەوتن. تەنانەت هی وەهایان هەبوو دەستی بەسەر ماڵ و موڵکی کوردە درواسیەکەی خۆشی دادەگرت. پرسەکە بەو جارە بوو خەڵکی کورد بە زار لەو خاکە دەربکەن کە هەزارەها ساڵ بوو تێیدا ژیاوە گی داکوتا بوو. بگومان ئەوەی ئەنجامیان دەدا بشک بوو لە پرسی (تعریب و تەبعید). لەکاتی پەلاماری کانیش دروشمەکانی وەك (أحن البدو – وین العدو) و (أحن العرب أهل الغیرە – نطرد الاکراد من ها الدیرە) یان دەوتەوە.

بەو شێوەیە زار گوندی کوردیان وێران کرد و ئەمەو لە زار شاریش هاوڵاتی سقیلیان کەوتبا بەر دەست، بەوپەڕی دڕندەیی ئشکنجیان دەدا، هەندك لەو بەرکەوتانە لژێر ئشکنجە گیانیان لدەستدا. بە مەبەستی چاوترساندنیش، بە دەستژی کوللە خەکی زریان شەهید کرد. زریشیان دەربەدەر کرد. بە سەدان گوندیان کردە ستماك. بە نموونە رژی 8 ی حوزەیران کە بەسەر گوندە کوردییەکانی شاری کەرکووکیاندا خەکەکەیان ئاوارە کرد. هەر لەو شارە بازای (ئاخور حوسن) کە بازای کوردەکان بوو تانکرد و دوکانەکانیشیان بە بلدزەر روخاند. لە گەەکە کوردنشینەکانی وەك شریجە و رەحیماوە رەشبگیری خەکی سقیلیان کرد و بە بێ دادگایی هەندکیان گوللەباران کرد. زار ماڵیشیان تاڵان کرد. رژی دواتر (مانعتە جولی) یان راگەیاند کە لەو رژە زار شاری کوردستان ووبووی دڕندانەترین شاڵاوی سربازی بنەوە. ئەوان هەمەتی شکۆژی خەکی بتاوانیان بە جرك گرتەبەر کە تا ئەو کاتە مژووی گلی کورد بە خێوە ندیبوو.
رژی 10 ی حوزەیرانیش حکومەت بە رەسمی داوای لە پارتی دیموکراتی کوردستان کرد بەبێ هیچ مەرجك لە ماوەی چەند کاتژمرکدا تەسلیم بێ. ئەوسا جگە لە مانعتە جولی هەموو کوردستان، سیاسەتی (أرض المحروقة) شیان پیادە کرد. عقید سدیق مستفا ئلنعمی ناسراو بە (زعیم سدیق) کە یەکك لە سەرکردەکانی حەرەس قەومی بوو، لە شاری سلەمانی و دوروبری، سەرپرشتیاری راستەوخۆی کەمکوژییەکەی حامییی کرد. ئەمەو لە شاری کیەش وەك من لە چەندان شایەد حاێ گومم لبووە رژی 4 ی تەممووز کەمەك کەسی سقیلیان لە شەقام بە دەستژی گوللە کوشت. رژی 31 ی مانگیش چوار کەسی بتاوانیان بە دینگەکانی پێش دووکانەکانی شار بەستەوە و گوللەبارانیان کردن، بە چاوترسانی خەکیش کە ئەوسا زربەیان شاریان جهشتوو، لاشەکانیان بە هەواسراوی هشتبەوە، تا دواتر مەلا و قەشەی شار، کە قورئان و ئینجیلیان هەگرتبوو چوونە لای (تاهر شەکرچی) سەرکردەی هێزەکە و تکایان لکرد بە ئەوەی لاشەکان

دابگیرێ و بیان نەژن.

کۆتاییهاتنی حەرەس قەومی

حەرەس قەومی وەك ئەوەی بەر لە کوودەتاکە بەو ئامانجەی دروستکرابوو کە ببێتە هێکاری ئاشتی و ئارامی، کەچی هەموو وەاتی پێ کرد لە کێشە و ململانێ و ستەمکاری. لە هەموو لایەك خێکی ناەزاییان لە ئاستی نیشاندا. تەنانەت لەناو دامودەزگاکانی دەوڵەتیشدا، دژی تاوانە سەرکێشیەکانی ئەوان، ناەزایەتی دەربڕدرا، چونکە هەر زووی ئەندامە هەرزەکارەکانی ئەو هێزە چەندان گروپی مردنیان دروستکردبوو و دەستدرێژیشیان کردبووە سەر هاوڵاتیان کە بەبێ هیچ دەستگیریان دەکردن، تەنانەت دەستدرێژیشیان دەکردە سەر ئافرەتان کە بە هیچیەوە لە بەغدا و شارەکانی دیکە بە ئاشکرا هەست بە تێکچوونی ئاسایشی کۆمەڵایەتی دەکرا. لەلایەکی دیکەشەوە ئەفسەرانی سوپا و کاربەدەستانی دیکە، بەتایبەتی دادوەران لە ڕەفتارەکانیان تەواو بێزار بوون. بۆیە دوای هەشت مانگ لە دروستبوونیان عەبدولسەلام عارفی سەرۆك کۆمار بڕیاریدا کۆتایی بە دەسەڵاتی حزبی بەعس و میلیشیای حەرەس قەومی بهێنێت. ئەوە بوو ڕۆژی 18ی تشرینی دووەمی هەمان ساڵ بە هاوکاری بەشێک لە سوپا، کودەتایەکی دیکەی ئەنجامدا کە ئەو جارە لە دژی حزبی بەعسی هاوپەیمانی بوو، ئەوانی لە دەسەڵات دەرکرد و بارگای گشتی حەرەس قەومیشی لێ بەغدا گۆمارەدا. دوای شکستی قورس ئەو هێزە هێواشنرایەوە و زەربەی سەرکردەکانی حزبی بەعسیش دەستگیر کران. ئەوسا عارف لە بەیاننامەیەکدا ڕایگەیاند کۆتایی بە حەرەس قەومی هاتووە. ئاماژەی بەوەش دا ئەو هێزە نیشتمانی نەبووە و تەنیا بە بەرژەوەندی حزبی بەعس کاری کردووە. شارەزایانیش ئەو ساڵەیان (لەنێوان مانگەکانی حوزەیران و تشرینی یەکەم دا) لە مێژووی عێراق و بەتایبەتیش لە مێژووی کوردستان، بە ساتێکی پڕ لە خوێن و کارەسات داناوە.

لەگەڵ ئەوەی تەمەنی ئەو میلیشیایە کورت بوو بەڵام چونکە لە ناخی دەندەیی و ڕەگەزپەرستی هەڵقوڵابوو بۆیە یەك لە تاریکترین ڕۆژەکانی نەك تەنیا لە مێژووی کوردستان بەڵکو لە مێژووی عێراق جێهێشتووە. دوای ئەو ماوە درێژە کەچی هێشتاش تاوانەکانی حەرەس قەومی کاریگەرییان لەسەر گەلی کورد ماوە. لەناوبردنی سڤیل و ئاوارەبوون و لەدەستدانی خاك و موڵك و ماڵ... هەموو ئەوانە بوونە هۆی قوڵتربوونی بریندەکانی نێوان کورد و حکومەتی ناوەندی عێراق. بەداخەوە تا ئێستاش ئەوانەی دەسەڵاتی وڵاتیان لە دەستە نەك کاریان بۆ چارەسەرکردنی کێشەکان و ئاسوودەکردنی دانیشتوانی

سەرتاسەری وڵات و یەکسانبوون نەکردووە، بەکو لە دزۆکردنی ئاڵوزییەکان و جیاکاری و ستەمکاری و رەوایی دان بە ستەم، بەردەوامن، کەچی داوای پاراستنی سەروەری وڵات لە هەمووان دەکەن!

ئاکۆ عەبدوڵا

سایکۆلۆژیای نەزانین و ئەخلاق: کاتێک سەکرات تاوان لە قەفەسی بەئاگاییدا دانەنێت.. کارزان عەزیز

پوختەی وتار

لە مژووی بیری مرۆڤایەتیدا، کەم فەیلەسووف هەیە وەک سەکرات توانیبێتی پایەکانی بیرکردنەوە لەق بکات. ئەم وتارە بە قووڵایی تیشک دەخاتە سەر یەکێک لە مەزنترین بەچوونەکانی سەکرات کە دەڵێت: «خراپە تەنها بەرهەمی نەزانینە، نێک خراپەکاریی ئاستەقینە.» لە ڕگەی پشکنینی هەندێ دەروونی، کەمایەتی و ژینگەییەکانی نەزانین لە جیهانی هاوچەرخدا، وتارەکە هەوڵ دەدات نیشانی بدات کە چۆن گەنەوە بە هۆشیاری و ناسینی خود، تاکە ڕگەیە بە ڕزگارکردنی کەمەگە لە قەیرانەکان و هەنانەکایی ڕووشتەکی ڕەسەن.
لە مژووی بیری مرۆڤایەتیدا، کەَم فەیلەسووف هەیە وەک سەکرات توانیبێتی پایەکانی بیرکردنەوە لەق بکات و مرۆڤ ناچار بکات لە پەناگە ئارامەکانی بەئاگایی و خۆی قووڵی هزری هۆشیار ببێتەوە. لەو سەردەمەی کە سەکرات لە شەقامەکانی ئەسینادا دەگەڕا و پرسیاری لە خەڵک دەکرد، ئامانجەکەی تەنها تاقیکردنەوەی زانیاریی ڕەزانە نەبوو، بەکو دروستکردنی جۆرێک بوو لە تەقینەوەی هۆشیاری لە مشکی کەمەگەدا، تاوەکو تاک ناچار بکات لە دەوروبەری خۆی وردبێتەوە و لە بازنەی سادەیی ژیانی ڕەزانە و تەقلیدی باو تێپەڕێت.
یەکێک لە قووڵترین، ڕیشەییترین و مشتومڕاوییترین بەچوونەکانی ئەم

فیلەسووفە مەزنە ئەوپەی کە دەڵێت: «خراپە تەنها بەرهەمی نەزانینە، نەک خراپەکاریی ئاستەقینە.» ئەم ڕستەیە، لە یەکەم نیگادا، ڕەنگە بە هەزری باو سەرسوڕهێنەر، شکۆهێنەر یان تەنانەت نامۆ بێت لە بەرامبەر ئەو واقیعە تاڵ و پڕ لە نادادپەروەرییەی کە ڕۆژانە لە کۆمەڵگەدا دەیبینین؛ بەڵام کاتێک بە وردی لە قووڵایی ماناکەی وردە دەبینەوە، دەبینین دەروازەیەکی زانستی، دەروونی و کۆمەڵایەتییە بۆ تێگەیشتن لە ڕەفتاری مرۆڤ و قەیرانە قووڵەکانی ژیانی هاوچەرخ.

تەوانینی باوی کۆمەڵگە بەرامبەر تاوان و پێچەوانەکەی لەلای سۆکرات

لە تەوانینی باوی کۆمەڵگە و یاسای سزادا، کاتێک کەسێک هەڵەیەک دەکات، ستەمێک دەکات، یان کارێکی ناتەندروست ئەنجام دەدات، یەکسەر پێنجەی تۆمەتی بۆ درێژ دەکرێت و وەک کەسێکی خراپی سروشتی سەیر دەکرێت کە گوایە بە حەزی خۆی و بە ئەنقەست لادانی کردووە و بە ڕوانگەیەکی جنونئامێز بەرەو خراپە هەنگاوی ناوە.
بەڵام سۆکرات دیدێکی تەواو پێچەوانەی هەبوو؛ ئەو پێی وابوو کە هیچ مرۆڤێک بە حەزی خۆی و بە ئەنقەست ناچێتە ڕێگەی خراپە و وێرانکاری، ئەگەر لە دەرئەنجامی کارێکە و لە ناستی و باڵایی چاکە تێبگەیشتبا. بە باوەڕی سۆکرات، چاکە هاوتایە لەگەڵ زانین، تێگەیشتن و دانایی، و خراپیش ڕوویەکی تری نەزانین و کوێربوونی هزرییە. کەسێک کە گەندەڵی دەکات، ستەم لە لاوازێک دەکات، سامان و سامانی گشتی بە هەدەر دەدات، یان بنەما ئەخلاقییەکان پشێل دەکات، لە ناستیدا لە دۆخێکی نەزانین و غەفلەتێکی قووڵدایە؛ ئەو نازانێت یان ناتوانێت ببینێت کە ئەو کارە پێش هەموو کەسێک زیان بە مرۆڤبوونی خۆی دەگەیەنێت. ئەگەر تیشکی ڕووناکی و هۆشیاری بژێتە ناو هزری، بە دڵنیاییەوە پێشیمان دەبێتەوە و دەستبەرداری ئەو ڕەفتارە نالەبارە دەبێت.

نەخشییە مەعریفییەکان و بۆشاییە دەروونییەکانی مرۆڤ

لە ڕوانگە دەروونییەکانەوە، مرۆڤ کاتێک دەکەوێتە داوی هەڵە، لە بنەڕەتدا بەدوای پڕکردنەوەی بۆشاییە ناوخۆییەکانی دەگەڕێت، بەڵام چونکە لە دۆخی نەزانیندایە، ڕەگەی هەڵە هەڵەدەبژێرێت. سۆکرات باوەڕی وا بوو کە ڕەحمی مرۆڤ لە بنەڕەتدا بەدوای چاکە و جوانی و ناستیدا دەگەڕێت، بەڵام تەمومژ و نەبوونی ڕووناکی لە هۆشیدا، دەبێتە هۆی ئەوەی ڕەگەی نادروست بگرێتە بەر.
کاتێک کەسێک ناتوانێت خودی خۆی بناسێت، ناتوانێت بەهای مرۆڤبوونی

دەروبەریش بپارێزێت؛ بەپێی فەلسەفەی «خۆت بناسە» لەڕدا دەبێتە تاوەری سەرکی، چونکە تەنها ئەو کەسەی سنوور و ئازارکانی خۆی دەناسێت، دەتوانێت لە جیهانی دەرەوەشدا دادپەروەر و لێبوردە بێت. کەواتە، خراپەکاری لە دیدگای سەکراتیدا نەخۆشییەکی مەعریفییە نەک تاوانێکی بەوننەی بنەڕەتی کە بە تەنها بە سزادانی توند کۆتایی بێت.

هەندی ژینگەیی و کۆمەڵایەتیی نەزانین لە جیهانی هاوچەرخدا

کاتێک ئەم بنەمایە دەگوازینەوە بۆ ناو واقیعی کۆمەڵایەتی و ژینگەیی، دەبینین زۆرێک لەو قەیرانانەی کە ڕۆژانە لە میدیاکاندا باسیان دەکرێن – لە کاوەکردنی سروشت و شاخەکان، تا دەستکاریکردنی سیمای خاک و ژینگە – لە بنەڕەتدا لە نەبوونی هۆشیاریی قوول و تێفکرینی گشتییەوە سەرچاوە دەگرن.
ئەو کەسەی دەست بە تێکدانی هاوسەنگیی سروشت و زیدەکاری لەسەر ژینگە دەبات، تەنها تاوانبارێکی ڕووت نییە، بەڵکو تووشبووی جۆرێک لە کوێربوونی هۆشیارییە بەرامبەر داهاتووی نەوەکان. لە لایەکی تریشەوە، زۆرێک لە تووندوتیژی و نادادپەروەرییە کۆمەڵایەتییەکان بەرهەمی نەبوونی پەروەردەیەکی ڕەخنەگر و سیستەمێکی بۆئاگای هۆشیارکردنەوەن. کەواتە، تەنها سزادان کێشەکە لە ڕیشەوە چارەسەر ناکات، بەڵکو چارەسەری ڕاستەقینە لە بەاوکردنەوەی زانیاری، گۆشەپەدانی پەروەردە، و هۆشیارکردنەوەی گشتیدا خۆی دەبینێتەوە.

کاریگەریی تەنیایی و نەزانین لەسەر تێکچوونی ڕەوشتی گشتی

جگە لەوەی نەزانین دەبێتە هۆی سەرئەنجامی یاسایی نالەبار، لە هەمان کاتدا کاریگەرییەکی ڕاستەوخۆی لەسەر تێکچوونی پەیوەندییە مرۆییەکان و دروستبوونی تەنیایی دەروونی هەیە. مرۆڤی بێئاگاو نەزان، لە ناو بازنەی تەسکی بەرژەوەندییە کەسییەکانیدا دەخولێتەوە و ناتوانێت لە ژان و ئازاری ئەویتر تێبگات.
ئەم نەبوونی هاوسۆزییە، کەمتەرخەم بەرەو لەواری تاکگرایییەکی توند و بێبەهای ئەخلاقی دەبات. سەکرات پێی وابوو کە پەیوەندی نێوان ڕەوشتی باش و زانین پەیوەندییەکی پچڕاندنەنییە؛ هەر کاتێک مرۆڤ زانیاریی دەستکەوت، ئیتر هاوسۆزی لەگەڵ دەوروبەریدا گۆشەدەکات و دەبێتە بەشێک لە چارەسەر نەک بەشێک لە کێشە.

ئەرکی پیرۆزی میدیا و ڕۆشنبیران لە بەرنگاربوونەوەی نەزانیندا

لەم سەنگەیەوە، ڕۆڵی میدیای تایبەتمەند، ڕۆشنبیران و ناوەندە ئەکادیمییەکان دەبێتە ئەرکێکی پیرۆز و نیشتمانی. کاری میدیا تەنها گواستنەوەی ڕووداوە وتەکان نییە، بەڵکو گرێپخستنە سەر ئەو

تاریکییانەی کە نەزانین تێیدا گۆشە دەکات و دەبێتە لانکەی قەیرانەکان.
کاتێک وتارێک دەنووسین، ئامانجمان ئەوەیە بەشی نەزانین لە کەمکردنەوەدا کەم بکەینەوە و هۆشیاری بکەینە پردێک لە نێوان زانیاری و ڕەفتاری ڕەوشتیی تاکدا. میدیای هۆشیار ئەو میدیایەیە کە مەشکی خوێنەر لە چەقبەستوویی ڕزگار دەکات و هانی دەدات هەمیشە پرسیار بپرسێت و باوەڕ هەڵنەکان بخاتە ژێر پرسیارەوە.

ئاستەی نوێ بۆ فەلسەفەی پەروەردە و بنیادنانی داهاتوو
بۆ ئەوەی بتوانین لەم قەیرانە مەعریفییە دەرباز ببین، پێویستە سەرلەنوێ پەداچوونەوە بە سیستەمکانی پەروەردە و فێرکردندا بکەین. پەروەردەی ڕاستەقینە تەنها بریتی نییە لە گواستنەوەی زانیاریی وشک لە پەڕتووکەکانەوە بۆ مەشکی قوتابی، بەڵکو فێربوونی هونەری پرسیارکردن، ڕەخنەگرتن و وردبوونەوەیە لە مانای ژیان.
کەمکردنەوەیەک کە فەری پرسیارکردن نەکرێت، بۆ ئاسانی دەکەوێتە ژێر کاریگەریی بۆئاگایینەوە. بۆیە، گرنگە بۆ ڕەحی فەلسەفەی سەکرات، دەرمانێکی بنەڕەتیی بۆ زیندووکردنەوەی ڕەحی مرۆڤایەتی لە جیهانی هاوچەرخدا.

ئەنجامگیری
لە کۆتاییدا، کاتێک پەنجەرەی تەفکرین لەسەر دیدگاکەی سەکرات دەکەینەوە، بەمان دەردەکەوێت کە کەشتی گەورەی مرۆڤایەتی بوونی کەسانی شەڕانگێزی سروشتی نییە، بەڵکو بەاوبوونەوەی تاریکیی نەزانینە لە ناو مەشکدا. سەکرات بانگهێشتکی هەمیشەیی بۆ مرۆڤ دەنێرێت تاوەکو لە جێگەی کینە و تۆڕە، ووناکی مەعریفە و هۆشیاری لە دەوروبەرماندا بەاو بکەینەوە.
کاتێک زانیاری جێگەی نەزانین دەگرێتەوە، خراپە خۆبەخۆ دەکشێتەوە، چونکە هیچ تاریکییەک ناتوانێت بەرامبەر تیشکی هۆشیاری خۆی ڕاگرێت. لەڕەدا، بەرپرسیارێتییەکی گەورە دەکەوێتە سەر شانی هەموو تاکێکی هۆشیار کە بڕشدار بێت لە بنیادنانەوەی کەمکردنەوەیەک کە تیایدا ژیان شایستەی ژیانکردن بێت.

لێنەوان من و تۆ و.. شیعری ئیلهام موادی

ئەدوەم لە جوانیت
باشاتر ئەبێ لە سەر زمانم
هەندێ جوانی
بەدەنگەوە تابلۆیەک.

کاتێک ئەوانی
لە ئاوێنەی داهاتوو
من لە پشت پەردەی چاوەکانتدا
ئەبینم خۆم
خەیاڵمە ئەو مرۆڤە
ئەیکەیتەوە کە.

کاتێ ئەبینی ژیان
وەک هونارە تژ لە خوێن،
یادەوەرییەکە هەر دانیەکی
دەتەنگیێ
پرسیارێکی بێ وەڵام هەر دانیەکی.

دانیەکین هەموومان لە ناو هەناری ژیاندا
دەژین
دەشکێین
دەکوێن لە یەکدی
دەمێنینەوە وەک سەبارە لە ناو دەکدا.

کاتێ ئەکا ئاماژ ەووخساری ئەڤین
ئەوا پەرشانە زوڵف
ئەسیرە خەیاڵ
ڕەگایەکی ڕاست نییە
عەشق
کەانەکی ونبوونە مرۆڤ تێیدا.

بینیو ئازار لە ناو چاوەکانت
کاتێ کردم پرسیارێ
بۆچی دەخۆشت، مرۆڤ؟

عەشق
ئەو نییە، نزیک بە کەسە،
دووری بکاتە نزیکی عەشق.

کاتێ ئەکەی گاڵتە خەشیەکانی ڕۆژ
شاراوەییەک لەنێو پەکەنینتدا مەاسداوە خۆی.

حەشار بدە نیگاکانت بە قاچاغی
تا یار
هەست بە بەهیوایەت نەکا؛

لە نێوان تۆ و من و یاردا
وجوودێ هەس
ئەفسانەیەک هەس
خەش خوانیەک هەس
کاتێ ئەژم من
لە تەشدا هەیە بەشک
تۆ کە دەڵێیت "تۆ"،
لە منیشدا هەیە شوێنێ
کاتێ ئەژین یار
واتا نەشینی سەز.

سنە
ئیلهام موادی

جیاوازی ڕۆژنامەنووس و مایک بەدەست.. هەشیار جەمال

ڕۆژنامەنووس، خەمی گشتییەتی، مایک بەدەست خەمی خۆیەتی.

ڕۆژنامەنووس ڕاپۆرتی بنکەکاری ئامانجەتی، مایک بەدەست پشبەکەی ئوتومبێلی چینی و ئەمریکی ئامانجەتی.

ڕۆژنامەنووس وەک دوای جوتیاران وخاوەنکارەکانی وەاتەکەیەتی که

بە بەرهەمکانیان ساغنابێتەوە و کۆشە لە کۆدایە و چارسەر چیە؟ مایک بەدەست وەی دوای فیستیڤالی یاپراخ و کفتیە.

ڕۆژنامەنووس لەدژی گەندەڵی و نەبوونی ئازادی وەکو سەرانی مامە حەمە ، سەردەشت عوسمان ، کاوە گەرمیانی خوێنی خۆی دەبەخشێت، مایک بەدەست هەر ڕۆژی ماستاوچی بەردەرگای بەرپرسەکە.

ڕۆژنامەنووس بەماندووبوونی زۆر و بە ژیانی سەخت خوێندن تەواو دەکات، مایک بەدەست بە گەندەڵی ودرۆ و کۆتن لەبەردەم ژووری سەرۆک بەشەکی لەزانکۆ و پەیمانگاکان خوێندن تەواو دەکات.

ڕۆژنامەنووس خەمی وەران بوونی ژینگە و داگیرکردنی نیشتمان ونادادپەوەری سەرچاوەی کارەکانیەتی، مایک بەدەست فیستڤالی شاجوانی پشیلە پشینەی کارەکانیەتی.

ڕۆژنامەنووس ئامادە نیە وەکو کەیلەی دەزگاکەی هەرچیان وت بێی باش مایک بەدەست بە دوو دیناری زیادە خۆشی و ئەو کەسەی دیداری لەگەڵ کردووە دەکات بەگاتە جاێی سەشیال میدیا.

ڕۆژنامەنووس ئەهلی کتێب و ڕەشنبیری گشتیە و حەزئەکات پێشکەشکاری بەرنامەک بێت لەتیف هەڵمەت و بەختیار علی و فەرید ئەسەرد و ڕەفیق ساڵح میوانی بن، مایک بەدەست بەدوای کەترباڵکانی شاردا دەگەڕێت تا قسەی بە بکات.

ڕۆژنامەنووس کۆشکانی خەڵک کە ئاو، کارەبا، موچە، بەنزین، نەوت، زەری باج، هتد بناغەی کارەکانیەتی ودەیەوێت ەای گشتی دروستبکات، مایک بەدەست لەبارەگای حیزبەوە ەومالی سەردانی سکرتێری شەشەمی جەگری دووەمی سەرکی حیزب دەکات.

دواجار ڕۆژنامەنووس ئاگاری دەستکەوتنی کاری لە میدیای ئەمەی کوردیدا زۆرکەمە، بەڵام مایک بەدەست هەر ڕۆژی لەگەڵ میدیایەک گرێبەست ئەنجام دەدات.

هەشیار جەمال

دوو هۆنراوە بە باخچەی منداڵان.. فەرهاد ئەحمەد بەرزنجی

باخچەی ئەستێرە

ئای لە بریسکەی ئەستێرە!
پرشنگی وەکو زێڕ
بۆونەکی شەوانی
بەسەرشاری سلێمانی
دیمەنی شارمان جوانە
بۆونەی چراخانە
ناوی تۆ ئەستێرەیە
ۆونەکیت بۆ ئێمەیە
وەکوناوی باخچەکەم
هیچ جیاوازیەک ناکەم
تۆبە پرشنگی زێڕین
باخچە هۆشت وزانین
چرای دەستمان هەڵدەکەن
دنیامان هۆشن دەکەن.

باخچەی لانک

منداڵین زیت وزرنگ
هاتوینە باخچەی لانک
جێی پەروەردەوفێربونە
ئایندەمان پێی ۆوونە
ژینگەی هازاوەو جوانە
لانکمان ئاوەدانە
بەیاری و جۆبازدان
دەیکەین وەرزش بەیانیان
دەنگی مەسیقاو سرود
چیرۆکی جوان و بەسود
دیاری دەستی مامۆستان
بۆئێمەی وردیلەی جوان

لەژوری وێنەکێشان
بە پێنوسی ڕەنگەکان
تابلۆی ڕەنگین دەکێشین
بۆیە ئاوا دەخۆشین
لانک باخچەی ئەمۆیە
دەمان پڕی ئاسودەیە.

دایە.. سامان خدر

دایەگیان دایەی شیرینم
دایەی هەزو ئەوینم
دایە ی دە خۆشی ژینم
جوان تری لە گشت جوانی
دایە ی پە میهرەبانی
دایە واتای ژیانی ئەی دایەی پە لەجوانی
دایە هەزو هەناوم
دایە بێتە ناتوانم
لەباوەشی گەرمی تە لە دەنگی هەناسەی تە
هەمووکات حەسامەوە دە خۆش بوم گیرسامەوە
هەتا ئەوکاتەی ماوم دایە هەرتەی ژیانم
دایە تە زەر مەزنی هەرتە خەم خۆری منی
فێری ژیانت کردم هەرتەی دە سەزت کردم
تە عەشقەکی مەزنی هەرتە ڕەبەری منی
لای من بەرزو پەرەزی دە سەز تر لەدە سەزی
هەرتە نوێنەری وەفای
ئازیزترینی دونیای

ناوت بەرزو پیرەزە دنیاش بێتە بەجەشە
تە ونەکی ژیانی پێی لەئاوەدانی
ئەی بەرزتر لەبەرزی جوان تر لەگشت جوانی دی
تاوەکو بونت هەبە خەم لەکوە باوی دەبە
بۆیە هەر دەمەم دایە ناوت لەناو خوێنمایە